

Immanuel Kant
Despre pedagogie

Colecția cărților de seamă

Redactor: Simona Pelin

© Editura Paideia, 2002
Str. Tudor Arghezi nr. 15, sector 2
701341 București, România
tel.: (004021) 211.58.04; 212.03.47
fax: (004021) 212.03.48
e-mail: paideia@fx.ro
www.paideia.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KANT, IMMANUEL

Despre pedagogie / Immanuel Kant. - București :
Paideia, 2002
80 p. ; 23,5 cm. - (Colecția cărților de seamă)
ISBN 973-596-104-0

371.3

Immanuel Kant

Despre pedagogie

Traducere de
Traian BRĂILEANU

PAIDEIA

Prefață

În cuprinsul acestei prefețe încercăm să identificăm problemele mai deosebite, cu impact actual, ce ar putea fi valorificate și validate în perimetrul pedagogiei contemporane, antamate de Immanuel Kant în lucrarea sa *Über Pädagogik (Despre pedagogie)*.

Lucrarea *Despre pedagogie* a fost publicată în 1803 și este o lucrare-satelit ce gravitează în jurul celor trei *Critici*, importanța ei fiind aceea de a arăta până unde se poate întinde rațiunea practică a filosofiei kantiene. Căci, după cum preciza Kant, educația nu este chemată să formeze rațiunea speculativă, ci o rațiune care, în economia și structura sa, e practică (în înțelesul de „reflexiune asupra a ceea ce se întâmplă, după cauzele și efectele sale” – p. 53).

Această lucrare de mică întindere referitoare la educație diferă, oarecum, ca metodă, de lucrările axiale-pivot pe care le complinește, în sensul că aici Kant nu mai procedează decât arareori la distingerea (separarea) factorilor formali, apriorici, a formelor pure ale acțiunilor morale în conținutul lor de obiecte sensibile și elementele empirice, schimbătoare și relative, ci, dimpotrivă, el le contopește cu problemele concrete ale educației, cu aspectele aplicării ei în experiența vieții reale de toate zilele.

De la început Kant postulează că **omul este singura ființă care trebuie educată pentru a deveni OM**. „Omul poate deveni om numai prin educație. El nu e nimic decât ceea ce face educația din el” (p. 17). Educația este cea care face demarcația între om și celelalte creaturi (*Geschopt*).

Educația, în centrul căreia se află disciplina, este aceea care preface animalitatea în umanitate. „Disciplina îl oprește pe om să se abată prin impulsurile sale animalice de la menirea sa, de la

umanitate" (p. 16) – precizează Kant. Această semnificație pozitivă a disciplinei evidențiată de Kant ne ajută să înțelegem cum, corectându-i ieșirile determinate de înclinația sa spre libertate neîngrădită, disciplina îl supune pe om legilor umanității. Desigur, spune Kant, această disciplină nu se formează de la sine, în mod spontan, ci într-un cadru organizat, instituționalizat printr-o activitate specială – educația cu scopuri precise și mijloace adecvate.

Omului îi trebuie îngrijire și cultură este un al doilea postulat pe care-l enunță Kant – cultura cuprinzând, pe lângă disciplină, și instrucția. Acestea din urmă au o importanță extrem de mare în devenirea individului uman, pentru că, spune Kant, „cel ce nu e cultivat e brut (necioplit), cel ce nu e disciplinat e sălbatic” (p. 18); ba, mai mult, „neglijarea disciplinei este un rău mai mare decât neglijarea culturii, căci aceasta se mai poate completa mai târziu; sălbăticia însă nu se poate șterge – și o greșeală în disciplină nu poate fi îndreptată niciodată” (p. 18).

Umanismul lui Kant, derivat din iluminismul epocii în care a trăit, prezent, de altfel, în întreaga lui operă, transpare și în această lucrare de mică întindere despre educație, atunci când el afirmă: „ne încântă gândul că natura umană se va dezvolta tot mai bine prin educație, căreia îi putem da o formă potrivită umanității. Asta ne deschide vederea spre un viitor mai fericit al genului uman” (p. 18).

În lucrarea sa *Despre pedagogie* Kant aduce în discuție necesitatea reformării educației vremii lui, căreia el îi reproșează că nu-l formează și nu-l dezvoltă pe om pentru a atinge în întregime scopul existenței sale. „Noi putem lucra – scria Kant – la un plan al unei educații mai potrivite, lăsând urmașilor instrucțiuni pentru ea, ca s-o poată înfăptui încetul cu încetul (...). (Căci) ... educația este o artă a cărei practicare trebuie perfecționată prin multe generații. Fiecare generație, înzestrată cu cunoștințele celei precedente, poate înfăptui tot mai mult o educație care dezvoltă în mod proporționat toate dispozițiunile naturale ale omului, conducând astfel umanitatea spre menirea ei” (p. 19-20).

Unul dintre principiile acestei noi educații este acela al tratării diferențiate a indivizilor, educația fiind, în viziunea lui Kant, arta de a dezvolta dispozițiunile naturale ale fiecărui om, știut fiind faptul că natura nu i-a dat omului pentru asta nici un instinct. Atât

începutul, cât și progresul acestei arte sunt sau **mecanice**, fără plan, rânduite după împrejurări date, sau **judicioase**. În mod mecanic se ivește arta educației numai cu anumite ocazii, când observăm dacă ceva e păgubitor sau folositor pentru om. Acest mod de a concepe educația, susține Kant, cuprinde unele greșeli și lipsuri, deoarece nu se întemeiază pe nici un plan. De aceea, este necesar, precizează el, ca arta educației sau pedagogică să devină judicioasă, pentru a putea să dezvolte natura umană în așa fel încât să-și atingă integral menirea (scopul). De pildă, principiul imitației părinților de către copii trebuie înlăturat, întrucât există riscul ca un „prost-crescut” (p. 21) să-l crească apoi pe altul. Remediul acestei situații îl constituie, spune Kant, prefacerea pedagogiei în știință, transformarea pedagogiei în studiu sistematic.

În acest context, Kant aduce în discuție un alt principiu al pedagogiei moderne: „copiii trebuie educați nu potrivit cu starea prezentă, ci cu starea mai bună, posibilă în viitor, a genului uman” (p. 21). „Buna educație e tocmai izvorul din care iese tot binele în lume” (p. 22), exclamă Kant.

La un moment dat, înspre finalul părții de *Introducere* a lucrării sale *Despre pedagogie*, Kant simte nevoia unei recapitulări, prilej cu care face unele precizări asupra conceptului „educație”. Astfel, el conchide că prin educație omul trebuie să fie:

- 1) **disciplinat**. A disciplina înseamnă a căuta de a face ca animalitatea să nu păgubească umanitatea, nici în individul izolat, nici în omul social. Disciplina este deci numai îmblânzirea sălbăticiiei;
- 2) **cultivat**. Cultura cuprinde învățătura și instrucția. Prin ea se dobândește abilitatea (citirea, scrierea, muzica etc.);
- 3) **prudent**, adică să se adapteze societății omenești, să fie simpatizat și să aibă influență. Pentru aceasta e nevoie de un anumit fel de cultură, pe care o numim **civilizare** (care presupune maniere, politețe, capacitate de relaționare cu semenii);
- 4) **moral**, adică omul să fie nu numai îndemânat pentru tot felul de scopuri, ci să-și câștige și tăria sufletească de a alege numai scopuri bune (aprobate cu necesitate de oricine și care pot fi totodată scopuri pentru oricine).

Un alt principiu pedagogic modern invocat de Kant este cel al instruirii active, participative a elevilor. Copiii, susține Kant, nu trebuie să fie dresați în mod mecanic, ci să fie învățați să gândească.

Acest principiu pedagogic, împreună cu celelalte amintite mai înainte, se cer a fi experimentate. De aici și solicitarea lui Kant de a se organiza mai întâi școli experimentale și mai apoi să se înființeze școli normale.

Educația se poate realiza, spune Kant, fie particular, fie public. Cea dintâi, educația în particular, e făcută de părinți sau ajutoare plătite (preceptori) care asigură practicarea preceptelor, în principal a celor morale – deci educația morală –, iar cea de-a doua – educația publică – asigură instrucția (informarea). Desigur, o educație publică completă este aceea care reunește amândouă laturile: instrucția și formarea morală. Este motivul pentru care această ultimă formă este preferată și apreciată de Kant ca oferind cea mai bună imagine a viitorului cetățean. „Educația publică își are avantajele cele mai evidente, căci prin ea copiii învață să-și măsoare puterile, învață limitarea prin dreptul altora. Aici nimeni nu se bucură de privilegii, deoarece pretutindeni se simte rezistență, deoarece nimeni nu poate ieși la suprafață decât când excelează prin meritul propriu” (p. 28).

În cea de-a doua parte a scrierii sale, intitulată *Tratat* (de la care, probabil, a împrumutat C.V. Buțureanu – primul traducător în limba română al acestei lucrări kantiene – titlul traducerii sale, *Tratat de pedagogie* (1912)), Kant abordează laturile educației: educația **fizică** (îngrijirea corpului fizic-biologic) și educația **practică** sau **morală** (ce vizează tot ceea ce se raportează la libertate). Educația practică, fiind „educația spre personalitate” (p. 31), cuprinde, de altfel, toate laturile educației intelectuale: 1) formarea **scolastică mecanică** (vizând abilitatea), ce conferă omului valoare cu privire la sine însuși ca individ, realizată de institutor; 2) **pragmatică** (vizând prudența), formând omul ca cetățean cu o valoare publică, realizată de educator; 3) **morală** (vizând moralitatea), prin ea omul dobândind o valoare în perspectiva întregului gen uman.

În ceea ce privește educația fizică, pe multe pagini Kant analizează și exemplifică modul în care se pot realiza în cadrul acesteia calitățile V.Î.R.F. (viteză, îndemânare, rezistență și forță).

Educația fizică este însoțită de educația sufletului, în sensul de cultura fizică a spiritului. Aceasta este împărțită de Kant în **liberă și scolastică**. Prima este **jocul** în orele libere la dispoziția elevului, cea de-a doua este însă **munca** serioasă desfășurată sub constrângere.

Pe această bază Kant arată că pot fi schițate diferite planuri de educație, ce se pot întemeia fie pe metoda învățării prin joc, fie pe metoda învățării prin sarcini precise („treabă serioasă” (p. 47), cum scrie el). În acest context, Kant devoalează un alt principiu al pedagogiei moderne: educația trebuie făcută prin muncă și pentru muncă, deoarece omul este unicul animal care trebuie să muncească pentru a-și asigura subzistența.

Educația trebuie să se axeze în principal pe facultățile sufletești superioare (inteligenta, puterea de judecare, rațiunea); celor inferioare izolate (atenția, memoria), neavând nici o valoare, Kant le hărăzește un rol marginal. De pildă, în ceea ce privește memoria, deși semnalează necesitatea inventării de procedee mnemotehnice de învățare a limbilor străine, a geografiei, Kant respinge categoric, ca nocivă, lectura beletristică (cititul romanelor).

În această parte a lucrării, în care Kant face o tratare sistematică a problemelor de pedagogie, el identifică și alte principii ale educației; printre acestea îl amintim pe acela al luării în considerație a particularităților de vârstă și individuale, a cărui realizare presupune, în expresie kantiană, „a combina pe nesimțite știința cu puțința” (p. 51) elevilor, ca și pe acela al învățării conștiente („inteligenta să nu procedeze numai în mod mecanic, ci și având conștiința unei reguli” – p. 51).

În aceeași ordine de idei, Kant este pentru învățământul formativ, și mai puțin pentru cel informativ. Scopul educației este – scrie el – năzuința „spre abilitate și perfecțiune, nu pentru a-l informa pe elev într-o materie specială, ci pentru a întări forțele sale mintale” (p. 52). Drept urmare, el recomandă cu stăruință **metoda maieutică** a lui Socrate, de a scoate cunoștințe din rațiunea proprie copiilor, și nu de a turna în capul lor cunoștințe raționale, alături de cea **catehetică-mecanică**.

În ceea ce privește educarea laturii volitive a personalității copilului, Kant e de părere că „voința copiilor nu trebuie (...) frântă, ci trebuie numai condusă așa încât să cedeze în fața piedicilor naturale” (p. 55). „Frângerea voinței produce o mentalitate de sclav, pe când rezistența naturală produce docilitate” (p. 56).

Immanuel Kant este inflexibil în rigorismul său atunci când e vorba de educația (cultura) morală; aceasta trebuie să se întemeieze pe axiome, nu pe disciplină (experiență). Copilul trebuie deprins a acționa după maxime, și nu după anumite impulsuri. Caracterul – rezultat de prim ordin al educației morale, în opinia lui Kant – stă în abilitatea de a acționa după maxime: la început ne însușim maxime ale școlii, iar mai târziu, maxime ale umanității. De caracter depinde docilitatea (ascultarea) elevilor, ce poate fi una față de **voința absolută**, dedusă din constrângere, sau una față de **voința cunoscută ca rațională**, realizată ca ascultare voluntară. Cu acest prilej Kant se apleacă asupra celor două laturi fundamentale ale educației: convingerea și constrângerea.

Deși Kant este conștient de faptul că la copii nu trebuie să formăm caracterul unui cetățean, ci caracterul unui copil, totuși el atrage atenția că ascultarea de voința absolută e foarte necesară și pentru copil, deoarece îl pregătește pentru îndeplinirea acelor legi pe care trebuie să le respecte în viitor ca cetățean. De aceea copiii trebuie să stea sub o anumită lege a constrângerii; această lege trebuie să fie însă universală.

Între datorie și înclinație, Kant înclină firesc, dacă ținem seama de concepția sa de ansamblu asupra moralei, spre cea dintâi: în viață ne poate conduce numai datorია, nu înclinația. Încălcarea unei porunci trebuie să fie, spune Kant, urmată de pedepse, fie fizice, fie morale, administrate însă cu multă luare-aminte, pentru a nu rezulta nici *indoles servilis* și nici *indoles mercenaria*. Pedepsele fizice fiind complementare celor morale, la ele se va recurge rar, întrucât prin practicarea lor nu se mai formează un caracter bun. Când pedepsele fizice sunt frecvent folosite, deseori repetate, ele produc răutate, încăpățănare. Or, educația morală are drept scop fundamental formarea trăsăturilor și notelor esențiale ale unui om de caracter: sentimentul și ideea datoriei, dragostea de adevăr, sociabilitatea, seninătatea sufletului ș.a. Drept căi de înfăptuire a acestui scop, Kant propune două maxime-principiu: *sustine et abstine* și *festina lente* (*sustine* însemnând „rabdă și deprinde-te a suporta”, iar *festina lente* indicând o activitate continuă de învățare cu temei). Alte căi, amintite de Kant în completarea celor de mai sus, sunt: puterea exemplului, unitatea dintre vorbă și faptă.

În ultimă analiză kantiană, educația morală se finalizează cu conștientizarea necesității împlinirii datoriilor față de sine însuși (prin care omul ajunge să păstreze în persoana sa proprie demnitatea umanității) și a datoriilor față de alții (prin care omul dobândește respectul și stima pentru dreptul celorlalți oameni). Prin aceasta și numai astfel omul devine ființă morală. Căci din natură el nu este nicidecum o ființă morală – arată Kant, precizând că „el devine o ființă morală numai dacă rațiunea sa se înalță până la noțiunile datoriei și legii” (p. 69-70).

Interesante și de o mare actualitate sunt și considerațiile kantiene asupra educației religioase a copiilor, ca o componentă majoră a educației, și, în special, cele referitoare la relația dintre religie (teologie) și moralitate, la însemnătatea uneia în configurarea celeilalte.

În finalul micului său tratat de pedagogie, Kant adaugă „câteva observații de care ar trebui să țină seama mai ales tineretul, la intrarea în adolescență” (p. 73). Printre acestea se numără și cele privitoare la educația sexuală a tinerilor. „În educația timpurilor mai noi se susține cu tot dreptul – scrie Kant – că trebuie să i se vorbească tânărului despre acestea în mod deschis, lămurit și hotărât” (p. 74), fiind învățat de timpuriu să aibă stimă cuviincioasă față de celălalt sex.

În încheiere, întreaga viziune pedagogică a lui Kant despre educație o putem rezuma și reda prin propriile-i construcții lingvistice: „În educație totul depinde de faptul de a stabili pretutindeni principii exacte, făcându-i pe copii să le înțeleagă și să le primească cu plăcere. Ei trebuie să învețe a pune în locul disprețului, urii, oroarea de ceea ce-i revoltător și absurd; a pune numai oroarea interioară în loc de cea exterioară, față de oameni și față de pedepsele divine; stimă de sine și demnitate interioară – în locul opiniei oamenilor, valoare interioară a acțiunii și a faptuirii – în loc de vorbe și emoții, inteligență – în loc de sentiment, și veselie și pietate cu bună-dispoziție – în loc de devoțiune morocănoasă, timidă și întunecată” (p. 70). Ei trebuie să se bucure în urma realizării interesului pentru binele lor însuși, pentru binele altora și pentru binele universal (chiar dacă acesta din urmă nu este în folosul patriei lor sau spre câștigul lor propriu).

Consecvent concepției sale filosofice de ansamblu, în pedagogia sa Kant a implicat la maximum imperativul său categoric, care aici apare transfigurat astfel: „Să năzuim a considera multe totdeauna ca datorie. O acțiune trebuie să aibă pentru mine valoare nu pentru că e de acord cu înclinația mea, ci pentru că prin aceasta îmi îndeplinesc datoria” (p. 76).

Prof. univ. dr. *Constantin STROE*

Nota traducătorului

Traducerea de față s-a făcut după textul german editat de G. Hartenstein, 1868, vol. VIII. Paginația acestei ediții e notată de noi pe margine.

Există o traducere în limba română a *Tratatului de pedagogie* al lui Kant, publicată de C.V. Buțureanu (Biblioteca pentru toți, nr. 770-771/1912), dar ea e făcută după traducerea franceză a lui Jules Barni, deci este o traducere a unei traduceri. Și, cum traducerea lui Barni, pe care am consultat-o și noi (în ediția a V-a, îngrijită de Raymond Thamin), se depărtează uneori simțitor de textul german, iar cea română – de textul francez, publicarea unei traduceri după textul german e pe deplin justificată.

15 octombrie 1945

T.B.

Introducere

457
Omul este singura ființă¹ care trebuie educată. Prin educație înțelegem anume îngrijirea (hrana, întreținerea), disciplina și instrucția însoțită de cultură. Drept urmare, omul este copil sugar, elev și discipol.

Animalele se folosesc de forțele lor, din clipa în care încep să aibă vreuna dintre aceste forțe, în mod regulat, adică în așa fel încât să nu le devină vătămătoare lor înseși. Într-adevăr, nu putem decât să ne minunăm văzând, de pildă, cum puii de rândunică, abia ieșiți din găoace și încă lipsiți de lumina ochilor, știu totuși să facă așa încât necurătenia lor să cadă afară din cuib. Animalele deci n-au nevoie de îngrijire, ci cel mult de hrană, încălzire și conducere, sau de o anumită ocrotire. De hrănire au nevoie, ce-i drept, cele mai multe animale, dar nu și de îngrijire. Prin îngrijire, anume, înțelegem prevederea părinților pentru a opri o întrebuințare vătămătoare pe care ar putea-o da copiii forțelor lor. Dacă un animal, de pildă, ar țipa îndată ce vine pe lume, cum fac copiii, el ar deveni negreșit prada lupilor și a altor fiare atrase de țipetele lui.

Disciplina prefăce animalitatea în umanitate. Un animal este chiar prin instinct tot ce poate fi; o rațiune străină a pregătit pentru el totul încă de mai înainte. Omul însă are nevoie de rațiune

¹ Termenul folosit de Kant este *Geschopt*, care înseamnă „creatură” (n.tr.).

proprie. El n-are instinct, și trebuie să-și facă singur planul purtării sale. Cum însă, venind crud pe lume, el nu e în stare s-o facă imediat, va trebui ca alții să îndeplinească aceasta pentru dânsul.

Genul uman trebuie să producă de la sine, prin proprie străduință și încetul cu încetul, întreaga dispozițiune naturală a umanității. O generație crește pe alta. Primul început putem să-l căutăm într-o stare primitivă sau chiar într-o stare perfectă, civilizată. Dacă se presupune că această din urmă stare a existat mai înainte și mai întâi, în acest caz omul ar fi trebuit doar să se sălbăticească și apoi să recadă din nou în barbarie.

458 Disciplina îl oprește pe om să se abată prin impulsurile sale animalice de la menirea sa, de la umanitate. Ea trebuie, de pildă, să-l împiedice de a se arunca cu furie și fără prevedere în primejdii. Disciplina este deci numai negativă, anume ea este acțiunea prin care omului i se ia sălbăticia, pe când instrucțiunea este partea pozitivă a educației.

Sălbăticia este neatârnare față de legi. Disciplina îl supune pe om legilor umanității; ea începe să-l facă să simtă constrângerea legilor. Dar aceasta trebuie să se producă de cu bună vreme. Astfel, de pildă, copiii sunt trimiși la școală, la început, nu chiar cu intenția să învețe ceva acolo, ci pentru a se obișnui să șadă liniștiți și să observe exact ceea ce li se arată, pentru ca pe viitor să nu încerce a înfăptui chiar de îndată orice le-ar veni în minte.

Omul are însă din natură o atât de mare înclinare spre libertate încât, obișnuindu-se doar puțină vreme cu ea, îi aduce orice jertfă. Chiar de aceea disciplina trebuie să se aplice, cum am spus, foarte de timpuriu, căci, nefăcând astfel, în urmă omul greu se poate schimba. El ascultă apoi de orice toană. Vedem acest lucru la neamuri sălbatice care, stând chiar mai lungă vreme în serviciul europenilor, nu se obișnuiesc totuși niciodată a trăi după felul acestora. Nu e însă vorba aici de un nobil dor de libertate, cum cred *Rousseau* și alții, ci de o anumită primitivitate, întrucât aici animalul n-a dezvoltat încă, așa-zicând, în sine, umanitatea. De aceea omul trebuie deprins de timpuriu să se supună preceptelor rațiunii. Dacă în tinerețe i se lasă voința și nimic nu i se opune, el păstrează toată viața

sa o anumită sălbăticie. Și nici nu le ajută la nimic aceloră ce în tinerețe au fost cruțați printr-o prea mare alintare din partea mamei; căci în urmă li se va opune din toate părțile o rezistență cu atât mai îndârjită, și pretutindeni vor primi lovituri când se vor amesteca în afacerile lumii.

E o greșeală obișnuită ce se face în educația celor mari când, sub pretextul că sunt meniți pentru a domni, nici în tinerețe nu li se opune nicicând o rezistență serioasă. La om, din pricina înclinării sale spre libertate, e nevoie de o îndulcire a stării sale de sălbăticie; la animal, însă, nu e nevoie din cauza instinctului.

459
Omului îi trebuie îngrijire și cultură. Cultura cuprinde disciplina și instrucția. De cea din urmă, nici un animal, din câte știm, n-are nevoie. Căci nici un animal tânăr nu învață ceva de la unul mai bătrân, în afară de păsări, care învață cântul lor. Sub acest aspect ele sunt instruite de părinții lor, și e mișcător să vedem cum, ca într-o școală, mama cântă înaintea odraslelor din toate puterile, și cum puii se străduiesc să scoată din micile lor gâtlejuri aceleași sunete. Pentru a ne convinge că păsările nu cântă din instinct, ci că învață, de fapt, a cânta, face să ne ostenim cu încercarea următoare: vom lua unor canari cam jumătate din ouăle lor și le vom înlocui cu ouă de vrabie; nu putem pune pui de tot tineri de vrabie în locul puilor de canar. Aducându-i într-o cameră de unde acești pui de vrabie nu pot auzi vrăbiile din afară, ei vor învăța cântarea canarilor, și noi vom obține vrăbii cântătoare. E într-adevăr un lucru minunat că fiecare specie de păsări păstrează de-a lungul tuturor generațiilor o anumită cântare principală, iar tradiția cântării este, fără îndoială, cea mai puternică din lume.

Omul poate deveni om numai prin educație. El nu e nimic decât ceea ce face educația din el. Să ne amintim că omul e educat numai de oameni, care de asemenea sunt educați. De aceea lipsa de disciplină și instrucție îi face pe unii oameni să fie răi educatori ai elevilor lor. Dacă odată, cândva, o ființă de un gen superior ar lua asupra sa educația noastră, am vedea atunci ce se poate face din om. Cum însă educația, pe de o parte, îl învață pe om ceva, iar pe de altă parte nu face decât să dezvolte unele însușiri, nu se poate ști până unde se întind

la el dispozițiunile naturale. Dacă s-ar face aici cel puțin o experiență cu ajutorul celor mari și prin puterile unite ale multora, chiar prin aceasta am primi unele lămuriri cam până unde ar putea ajunge omul. Dar e tot atât de important, pentru un spirit speculativ, cum e o tristă observație pentru un filantrop, de a vedea cum cei mari nu au decât grija lor proprie, neluând parte la importanta experiență a educației, menită să arate cum face natura un pas înainte spre perfecțiune.

460 Nu e nimeni care, fiind neglijat în tinerețea sa, n-ar înțelege el însuși, la o vârstă mai matură, în ce a fost neglijat, fie în disciplină, fie în cultură (așa putem denumi instrucția). Cel ce nu e cultivat e brut (necioplit), cel ce nu e disciplinat e sălbatic. Neglijarea disciplinei este un rău mai mare decât neglijarea culturii, căci aceasta se mai poate completa mai târziu; sălbătecia însă nu se poate șterge – și o greșeală în disciplină nu poate fi îndreptată niciodată. Poate că educația va deveni tot mai bună și poate că fiecare generație următoare va înainta cu un pas mai aproape de perfecțiunea omenirii – căci îndărătul educației se ascunde marea taină a perfecțiunii naturii omenești. De acum înainte acest lucru se poate înfăptui. Căci abia acum începe judecata dreaptă și priceperea lămurită pentru ceea ce-i într-adevăr necesar pentru o bună educație. Ne încântă gândul că natura umană se va dezvolta tot mai bine prin educație, căreia îi putem da o formă potrivită umanității. Asta ne deschide vederea spre un viitor mai fericit al genului uman.

Schița unei teorii a educației este un măreț ideal, și nu strică cu nimic dacă nu suntem în stare să-l înfăptuim chiar de îndată. Trebuie numai să nu considerăm chiar de la început o astfel de idee ca himerică și să nu o denunțăm ca un vis frumos, chiar dacă se ivesc piedici în înfăptuirea ei.

O idee nu este nimic altceva decât conceptul despre o perfecțiune ce nu se găsește încă în experiență. De pildă, ideea unei republici perfecte, cârmuite după regulile dreptății. Este ea, din această pricină, imposibilă? Mai întâi, ideea noastră trebuie numai să fie exactă, și atunci, cu toate piedicile ce mai stau în calea înfăptuirii ei, ea nu este nicidecum imposibilă. Dacă, de pildă, fiecare ar minți, oare din această

pricină sinceritatea ar fi o simplă născocire? Și ideea unei educații ce dezvoltă în om toate dispozițiunile naturale este, fără îndoială, adevărată.

Cu educația de astăzi omul nu atinge în întregime scopul existenței sale. Căci cât de diferit trăiesc oamenii! O uniformitate între dânșii nu se poate înfăptui decât dacă acționează după aceleași principii, iar aceste principii ar trebui să le devină o a doua natură. Noi putem lucra la un plan al unei educații mai potrivite, lăsând urmașilor instrucțiuni pentru ea, ca s-o poată înfăptui încetul cu încetul. Se vede, de pildă, la florile numite ciuboțica-cucului cum, dacă le creștem din rădăcină, ele rămân toate de aceeași culoare; dacă însă le semănăm, dobândesc culori cu totul diferite și foarte variate. Natura, așadar, a pus totuși germeii în ele, și depinde numai de o semănare și o răsădire potrivită ca să se dezvolte acești germeii. Așa și la om!

461

Sunt mulți germeii în omenire, și depinde acum de noi să dezvoltăm dispozițiunile naturale în mod proporționat și să dezvoltăm umanitatea din germeii ei, făcând ca omul să-și ajungă menirea sa. Animalele și-o îndeplinesc pe a lor de la sine și fără să o cunoască. Omul trebuie abia să caute a o atinge; ceea ce nu se poate întâmpla dacă n-are nici o idee despre menirea sa. Pentru individ, atingerea menirii este chiar cu desăvârșire cu neputință. Dacă admitem o primă pereche omenească pe deplin formată, noi vrem totuși să vedem cum își crește copiii. Chiar primii părinți dau copiilor un exemplu, copiii îi imită, și astfel se dezvoltă unele dispozițiuni naturale. Nu toți pot fi formați în acest mod, căci, în cele mai multe cazuri, numai în împrejurări întâmplătoare copiii văd exemple. Înainte vreme oamenii nici n-aveau idee despre perfecțiunea pe care natura umană o poate atinge. Nici noi nu suntem încă prea lămurii asupra acestei noțiuni. Atâta însă este cert, că nu indivizi izolați, cu toată cultura elevilor lor, pot face ca aceștia să-și îndeplinească menirea. Nu indivizi izolați, ci genul uman trebuie să ajungă aici.

Educația este o artă a cărei practicare trebuie perfecționată prin multe generații. Fiecare generație, înzestrată cu cunoștințele

celei precedente, poate înfăptui tot mai mult o educație care dezvoltă în mod proporționat toate dispozițiunile naturale ale omului, conducând astfel umanitatea spre menirea ei. Providența a voit ca omul să scoată binele din sine însuși și i se adresează, așa-zicând, cu aceste cuvinte: „Pășește în lume” – cam așa i-ar putea vorbi Creatorul omului! – „Eu te-am înzestrat cu toate dispozițiunile spre bine. Ție ți se cuvine să le dezvolți, și astfel propria ta fericire și nefericire de tine însuși depinde.”

462 Omul trebuie să-și dezvolte abia dispozițiunile spre bine; providența nu le-a pus de mai înainte gata dezvoltate în el; sunt numai simple dispozițiuni, și fără să se desprindă de la sine moralitatea. A se face mai bun, a se cultiva pe sine însuși și, dacă e rău, a înfăptui în sine moralitatea, asta trebuie s-o facă omul. Dacă reflectăm însă bine asupra acestor lucruri, găsim că sunt foarte grele. De aceea educația este cea mai mare problemă și cea mai grea problemă care poate fi dată omului spre dezlegare. Căci cunoașterea depinde de educație, și educația depinde iarăși de cunoaștere. De aceea educația poate face numai încetul cu încetul un pas înainte, și numai prin faptul că o generație transmite celei ce urmează experiențele și cunoștințele ei, că aceasta, la rândul ei, adăugând ceva, le predă celei ce vine. Numai astfel se poate ivi o noțiune exactă despre modul de educare. Ce mare cultură și experiență nu presupune deci această noțiune? Ea nu se putea naște deci decât târziu, și noi înșine încă n-am lămurit-o cu desăvârșire. Întrebarea e dacă educația să imite cumva în individ formarea umanității în general, prin diferitele ei generații.

Două invenții ale oamenilor pot fi considerate, fără îndoială, ca cele mai dificile: anume cea a artei de guvernare și cea a artei educației, și totuși se mai discută în contradictoriu asupra ideii lor.

Dar de unde să începem oare să dezvoltăm dispozițiunile umane? Să începem de la o stare de barbarie, sau de la o stare gata cultivată? E greu să ne gândim la o dezvoltare din barbarie (de aceea, și noțiunea despre primul om e atât de dificilă), și noi vedem cum omul, dezvoltându-se dintr-o astfel de stare, a recăzut mereu în barbarie, ridicându-se apoi abia din nou din ea.

Și la popoare foarte civilizate găsim, în cele mai vechi știri ce ni le-au lăsat însemnate, o accentuată apropiere de barbarie – și de câtă cultură nu e nevoie chiar pentru scris? Așa încât, cu privire la oamenii civilizați, începutul artei scrisului l-am putea numi începutul lumii.

Deoarece dezvoltarea dispozițiilor naturale la om nu se înfăptuiește de la sine, toată educația e o artă. Natura nu i-a dat omului pentru asta nici un instinct. Atât începutul, cât și progresul acestei arte sunt sau *mecanice*, fără plan, rânduite după împrejurări date, sau *judicioase*. În mod mecanic se ivește arta educației numai în anumite prilejuri, când observăm dacă ceva e pentru om păgubitor sau folositor. Toată arta educației care se ivește numai în mod mecanic trebuie să cuprindă foarte multe greșeli și lipsuri, deoarece nu se întemeiază pe nici un plan.

Arta educației sau pedagogică trebuie să devină, așadar, 463
judicioasă, pentru a putea să dezvolte natura umană în așa fel ca ea să-și atingă menirea. Părinți deja educați sunt pilde pentru imitare după care se formează copiii. Dar, pentru ca aceștia să se facă mai buni, pedagogia trebuie să devină un studiu, altfel nu putem avea nici o nădejde din partea ei, iar unul prost-crescut crește apoi pe altul. Mecanismul în arta pedagogică trebuie prefăcut în știință, altfel ea nu va deveni niciodată o străduință sistematică, iar o generație ar dărâma ceea ce a clădit cealaltă.

Un principiu al artei pedagogice pe care trebuie să-l aibă în vedere mai ales bărbații cu însărcinarea de a alcătui programa de educație este: copiii trebuie educați nu potrivit cu starea prezentă, ci cu starea mai bună, posibilă în viitor, a genului uman, adică potrivit cu ideea umanității și cu menirea ei întreagă. Acest principiu e de mare importanță. Părinții își cresc copiii de obicei numai așa ca să se adapteze lumii prezente, fie ea și coruptă. Ei ar trebui însă să le dea o educație mai bună, prin care să se înfăptuiască o stare mai bună. Dar aici întâmpinăm două piedici:

1) Părinții n-au, de obicei, altă grijă decât ca odraslelor lor să li se netezească bine drumul în lume, 2) iar domnitorii îi consideră pe supușii lor numai drept instrumente pentru intențiile lor.

Părinții grijesc pentru casă, domnitorii – pentru stat. Și unii, și ceilalți nu-și propun ca scop ultim binele suprem universal, și nici perfecțiunea pentru care e menită omenirea și pentru care ea posedă chiar dispozițiuni. Schițarea unui plan de educație însă trebuie făcută din punct de vedere cosmopolit. Și este oare, în acest caz, supremul bine universal o idee care ne poate păgubi în ceea ce considerăm a fi binele nostru suprem particular? Niciodată! Căci, deși se pare că ar trebui să aducem oarecari jertfe pentru această idee, adevărul este că prin ea sporim totdeauna și bunăstarea noastră actuală. Și, apoi, ce mărețe urmări o însoțesc! Buna educație e tocmai izvorul din care iese tot binele în lume. Germenii ce se găsesc în om trebuie numai să fie dezvoltați tot mai mult. Căci temeiurile răului nu le găsim în dispozițiunile naturale ale omului. Cauza răului nu este alta decât că natura nu este adusă sub reguli. În om nu se află decât germenii pentru bine.

464 Dar de unde să vină oare starea mai bună a lumii? De la domnitorii, sau de la supuși? Ca aceștia din urmă anume să se îndrepte mai întâi pe sine, și întâlnind, așa-zicând, pe bunii cârmuitori la jumătate de cale? Dacă ar fi ca domnitorii s-o înfăptuiască, atunci mai întâi educația prinților trebuie să devină mai bună, care de lungă vreme mai are încă marea lipsă că în tinerețe nu li se opune nici o rezistență. Un arbore însă care stă singur în câmp deschis crește strâmb și își întinde larg ramurile sale; un arbore însă care stă în mijlocul pădurii crește, deoarece arborii de lângă el îi opun rezistență, drept în sus, și caută aer și soare deasupra sa. Așa e și cu domnitorii. Dar e tot mai bine ca ei să fie educați de cineva dintre supuși, decât dacă ar fi educați de unul de-ai lor. Binele îl putem aștepta să vină de sus numai în cazul când educația este acolo mai bună! De aceea, în această chestiune, va hotări în primul rând străduința particulară, iar nu, cum credeau *Basedow* și alții, ajutorul domnitorilor, căci experiența ne învață că ei nu au în vedere mai întâi binele suprem universal, ci numai binele statului lor, ca să-și atingă scopurile proprii. Dacă însă dau banii necesari pentru educație, atunci trebuie să aibă și dreptul de a stabili planul ei. Așa e cu tot ce privește formarea spiritului omenesc și largirea

cunoștințelor omenești. Puterea și banul nu o fac, o înlesnesc, cel mult. Dar ar putea-o face dacă economia statului n-ar socoti pentru fisc chiar de înainte dobânzile. Nici academiile n-au făcut-o până acum, și că o vor face de acum, pentru această nădejde nicicând semnele n-au fost mai slabe decât acum.

Prin urmare, și organizarea școlilor ar trebui să atârne numai de judecata celor mai luminați cunoscători. Toată cultura începe de la omul particular și se răspândește apoi mai departe. Numai prin străduința unor persoane cu vederi largi, care au interes pentru binele universal și sunt capabile să conceapă ideea unei stări viitoare mai bune, se poate înfăptui apropierea naturii umane de scopul ei. Se mai găsește doar încă, printre cei mari, ici și colo câte unul care, considerând poporul său, așa-zicând, numai ca o parte a regnului natural, n-are altceva în vedere decât înmulțirea lui. Cel mult mai cere și abilitate, dar numai pentru a-l întrebuința pe cetățean cu atât mai lesne ca instrument pentru intențiile sale. Particularii firește că trebuie să aibă și ei mai întâi în vedere scopul natural, dar mai apoi trebuie să considere în primul rând dezvoltarea omenirii, năzuind ca ea să devină nu numai abilă, ci și morală, și, ceea ce prezintă dificultatea cea mai mare, ca oamenii să se străduiască a împinge posteritatea cu un pas mai departe de cum au ajuns ei.

465

Prin educație omul trebuie să fie deci:

- 1) *disciplinat*. A disciplina înseamnă a căuta de a face ca animalitatea să nu păgubească umanitatea, nici în individul izolat, nici în omul social. Disciplina deci este numai îmblânzirea sălbăticiiei;
- 2) omul trebuie *cultivat*. Cultura cuprinde învățătura și instrucția. Prin ea se dobândește abilitatea. Aceasta este posesiunea unei aptitudini suficiente pentru toate scopurile posibile. Ea nu determină deci nici un fel de scopuri, ci lasă această grijă în seama împrejurărilor viitoare. Unele abilități sunt în toate cazurile bune, de pildă citirea și scrierea; altele – numai pentru unele scopuri; de pildă, muzica, spre a ne face simpatici în societate. Din cauza mulțimii scopurilor, abilitatea devine, așa-zicând, nemărginită.

- 3) Trebuie să căutăm ca omul să devină și *prudent*, să se adapteze societății omenești, să fie simpatizat și să aibă influență. Pentru aceasta e nevoie de un anumit fel de cultură, pe care o numim *civilizare*. Pentru ea se cer maniere, politețe și o anumită deșteptăciune, prin care ne putem folosi de toți oamenii pentru scopurile noastre proprii. Ea se îndreaptă după gustul schimbător al fiecărei epoci. Astfel, încă înainte cu câteva decenii, oamenilor le plăceau ceremoniile în societate.
- 4) Trebuie să avem în vedere *moralizarea*. Omul trebuie să fie nu numai îndemânatic pentru tot felul de scopuri, ci trebuie să-și câștige și tăria sufletească de a alege numai scopuri bune. Scopurile bune sunt acelea care sunt aprobate cu necesitate de oricine și care mai pot fi totodată scopuri pentru oricine.

*

Omul poate fi sau numai dresat, îndreptat, instruit în mod mecanic, sau într-adevăr luminat. Se dresază câini, cai, și se pot dresa și oameni. (Acest cuvânt vine din englezește, de la *to dress*, „a îmbrăca”. De aici și termenul de *Dresskammer*, locul unde predicatorii își schimbau haina, iar nu *Trostkammer*, care ar însemna „camera de consolare“.)

466 Dar cu dresarea nu s-a făcut încă nimic, ci în primul rând e important ca copiii să învețe a *gândi*. E vorba de principiile din care izvorăsc toate acțiunile. Se vede deci că la o educație adevărată e mult de lucru. De obicei, însă, în educația particulară se neglijează încă mult o a patra condiție și cea mai importantă, căci copiii sunt educați în general în felul că moralizarea se lasă pe seama predicatorului. Dar ce importanță nemărginită nu are faptul de a învăța copiii din tinerețe să urască viciul, nu chiar numai din cauza că Dumnezeu a poruncit-o, ci pentru că viciul e în sine urât! Căci, altminteri, le vine lesne gândul că ar putea totdeauna să cedeze patimii, și că ea ar fi chiar îngăduită, numai dacă Dumnezeu n-ar fi oprit-o, și că Dumnezeu poate face o dată

și o excepție. Dumnezeu este ființa preasfântă și voiește numai binele, și cere să practicăm virtutea pentru valoarea ei internă, și nu pentru că o cere el.

Noi trăim într-o epocă a disciplinării, culturii și civilizării, dar suntem încă departe de epoca moralizării. În starea actuală a oamenilor putem spune că fericirea statelor crește o dată cu mizeria oamenilor. Și e încă întrebarea dacă în starea de barbarie, unde toată această cultură a noastră n-ar exista, n-am fi mai fericiți decât în starea noastră actuală. Căci, cum îi putem face pe oameni fericiți, dacă nu-i facem morali și înțelepți? Cantitatea răului nu scade în acest caz.

Trebuie să se organizeze mai întâi școli experimentale, înainte de a se putea înființa școli normale. Educația și instrucția nu trebuie să fie numai mecanice, ci trebuie să se întemeieze pe principii. Dar nici nu trebuie să fie numai raționante, ci și, într-un anumit fel, un mecanism. În Austria existau în cea mai mare parte numai școli normale, întocmite după un plan împotriva căruia s-au făcut multe obiecțiuni întemeiate și căruia i s-a adus mai ales învinuirea de mecanism orb. După aceste școli normale trebuiau să se îndrepte apoi toate celelalte școli, și celor ce nu fuseseră în aceste școli li se refuza chiar intrarea într-un serviciu. Astfel de măsuri arată marea preocupare a guvernului în aceste chestiuni, iar o astfel de constrângere e cu neputință să dea roade bune.

Suntem într-adevăr obișnuiți să ne închipuim că în educație nu e nevoie de experimentare și că s-ar putea judeca chiar cu rațiunea dacă ceva va fi bine sau nu va fi bine. Dar ne înșelăm aici foarte mult, iar experiența ne învață că în încercările noastre se arată efecte cu totul opuse celor așteptate de noi. Se vede deci că, experimentarea fiind hotărâtoare, nici o generație de oameni nu poate prezenta un plan desăvârșit de educație. Unică școală experimentală care a început aici să deschidă, așa-zicând, calea, a fost institutul din Dessau. Trebuie să-i lăsăm această glorie, cu toate erorile numeroase pe care i le-am putea obiecta; sunt erori care se găsesc în toate raționamentele ce se întemeiază pe încercări, așa că mai e nevoie de încercări mereu noi. Acest institut a fost într-un

anumit fel unica școală unde învățătorii aveau libertatea să lucreze după metode și planuri proprii, stând în legătură atât întreolaltă, cât și cu toți savanții din Germania.

*

Educația cuprinde în sine *îngrijirea și formarea*. Aceasta este 1) *negativă*, disciplina care împiedică numai greșelile; 2) *pozitivă*, instrucțiune și conducere, și aparține, din acest punct de vedere, *culturii*. *Conducerea* este îndrumarea în aplicarea a ceea ce s-a învățat. De aici rezultă deosebirea dintre *instructor*, care este numai învățător, și *educator*, care este un conducător. Cel dintâi dă educație numai pentru școală, cel din urmă – pentru viață.

Prima epocă a elevului este aceea în care trebuie să arate supunere și ascultare pasivă; a doua, în care i se îngăduie să facă întrebuintare de reflexiunea și de libertatea sa, dar sub legi. În cea dintâi avem o constrângere mecanică, în cealaltă – o constrângere morală.

Educația este sau *particulară*, sau *publică*. Cea din urmă privește numai informațiunea, și aceasta poate rămâne totdeauna publică. Practicarea preceptelor se lasă în seama celei dintâi. O educație publică completă este aceea care reunește amândouă laturile, instrucția și formarea morală. Scopul este: înlesnirea unei bune educații particulare. O școală în care se face acest lucru se numește institut de educație. Astfel de institute nu pot fi numeroase, iar numărul elevilor primiți în ele nu poate fi mare, deoarece ele sunt foarte scumpe, chiar numai organizarea lor cerând foarte mulți bani. Cu ele e așa ca și cu azilele de săraci și cu spitalele. Clădirile necesare, salariul directorului, al supraveghetorilor și servitorilor înghit jumătate din banii meniți pentru acest scop, și e constatat că, dacă s-ar trimite acești bani săracilor acasă, ei ar fi îngrijiți cu mult mai bine. De aceea e și greu ca în acele institute de educație să intre alți copii decât ai unor oameni bogați.

Scopul unor atari institute publice este perfecționarea educației domestice. Dacă numai părinții, sau alții care le dau

ajutor în educație, ar fi ei mai întâi bine educați, atunci cheltuiala institutelor publice ar putea lipsi. În ele să se facă încercări și să se formeze subiecți, și apoi să rezulte din ele o bună educație domestică.

Educația particulară o fac sau părinții înșiși, sau, cum ei uneori n-au nici timp, nici capacitatea necesară, nici plăcerea pentru asta, alte persoane, care sunt ajutoare plătite. Educația acestor ajutoare implică însă marea dificultate că autoritatea e împărțită între părinți și acești preceptori. Copilul să se îndrepte după ordinele preceptorilor, dar apoi să asculte de toanele părinților. Într-o astfel de educație e necesar ca părinții să cedeze întreaga lor autoritate preceptorilor.

Dar întrucât oare educația particulară este preferabilă față de cea publică, sau aceasta din urmă față de cealaltă? În general, și anume nu numai din latura abilității, ci și cu privire la caracterul unui cetățean, educația publică pare a fi mai avantajoasă decât cea domestică. Cea din urmă nu numai că produce adeseori defecte familiale, dar le și perpetuează.

Câtă vreme însă să dureze educația? Până la timpul când natura însăși i-a dat omului să se conducă singur; când instinctul sexual se dezvoltă în el; când el însuși poate deveni tată și trebuie să fie educator; cam până la vârsta de șaisprezece ani. După acest timp se mai pot întrebuița, firește, mijloace de cultură și se poate aplica o disciplină ascunsă, dar nu se mai poate practica o educație regulată.

Supunerea elevului este sau *pozitivă*, când trebuie să facă 469 ceea ce i se ordonă, dat fiind că nu poate judeca singur și simpla capacitate a imitației mai dănuiește în el, sau *negativă*, când trebuie să facă ce vor alții, dacă vrea ca alții, la rândul lor, să-i facă ceva pe placul lui. La cea dintâi intervine pedeapsa, la cealaltă – refuzul de a face ceea ce vrea el; aici, deși poate gândi, el e totuși dependent în satisfacerea plăcerilor sale.

Una dintre cele mai mari probleme ale educației este de a se ști cum s-ar putea uni supunerea sub constrângerea legală cu capacitatea de a se servi de libertatea proprie. Căci constrângerea e necesară! Cum voi cultiva libertatea, dată fiind constrângerea? Eu trebuie să-l obișnuiesc pe elevul meu să

rabde o constrângere a libertății sale, și în aceeași vreme să-l îndrum spre o bună întrebuințare a libertății sale. Fără de asta, totul e numai mecanism, iar cel ieșit din sfera educației nu știe să se servească de libertatea sa. El trebuie să simtă de cu bună vreme rezistența inevitabilă a societății spre a cunoaște dificultatea de a se susține singur, de a suporta lipsuri și de a-și câștiga cele de trebuință, pentru a fi independent.

Aici trebuie să avem în vedere regulile următoare: 1) să lăsăm copilul, din prima copilărie, să fie liber în toate privințele (exceptând lucrurile unde s-ar putea singur vătăma, de pildă, când vrea să apuce un cuțit tăios), numai dacă acțiunea sa nu se pune în calea libertății altora; de pildă, când țipă sau își exprimă veselia într-un mod prea zgomotos, atunci el supără pe alții; 2) trebuie să-i arătăm că nu-și poate atinge scopurile sale în alt fel decât numai lăsând și pe alții să-și atingă scopurile lor, de pildă să nu-i facem nici o plăcere dacă nu face ce vrem noi, că trebuie să învețe etc.; 3) trebuie să-i dovedim că i se impune o constrângere care îl conduce spre întrebuințarea propriei sale libertăți, că îl cultivăm pentru ca apoi să poată fi liber, adică să nu fie obligat a depinde de alții. Acest punct este cel mai din urmă. Căci la copii apare abia târziu reflexiunea; astfel, mai târziu, ei trebuie să se îngrijească singuri de întreținerea lor. Ei cred că totdeauna va fi așa ca în casa părinților, că vor căpăta mâncare și băutură fără să fie nevoiți a se îngriji de acestea. Fără aplicarea măsurilor de mai sus, copiii, mai ales cei din părinți bogați, precum și fiii de principii, rămân ca și locuitorii din Tahiti, toată viața lor copii. În acest punct, educația publică își are avantajele
470 cele mai evidente, căci prin ea copiii învață să-și măsoare puterile, învață limitarea prin dreptul altora. Aici nimeni nu se bucură de privilegiu, deoarece pretutindeni se simte rezistență, deoarece nimeni nu poate ieși la suprafață decât când excelează prin meritul propriu. Această educație dă cea mai bună imagine a unui viitor cetățean.

Dar trebuie să mai amintim aici încă o dificultate, care stă în a anticipa cunoașterea în problema sexuală, pentru a împiedica chiar înainte de pubertate ivirea unor vicii. Dar despre acestea se va trata mai târziu, în cele ce urmează.

Tratat

Pedagogia sau teoria educației este sau *fizică*, sau *practică*. 471
Educația *fizică* este aceea pe care omul o împărtășește cu animalele, sau îngrijirea. Educația *practică* sau morală este aceea prin care omul trebuie să fie format pentru a putea trăi ca o ființă care acționează cu libertate. (*Practic* numim tot ce se raportează la libertate.) Ea este educație spre personalitate, educație a unei ființe care acționează cu libertate, care se poate susține singură și poate fi membru în societate, dar având pentru sine însăși o valoare intrinsecă.

Ea cuprinde, prin urmare, 1) formarea *scolastică-mecanică* în vederea abilității; este deci *didactică* (aparține institutorului), 2) pe cea *pragmatică*, în vederea prudenței (aparținând educatorului), 3) pe cea *morală*, în vederea moralității.

De formarea *scolastică* sau de instrucțiune omul are nevoie spre a deveni abil pentru atingerea tuturor scopurilor sale. Ea îi dă o valoare cu privire la sine însuși ca individ. Prin formarea spre *prudență*, însă, el e format ca cetățean, căci prin aceasta el dobândește o valoare publică. Aici învață a cârmui societatea civilă după intenția sa, precum și a se adapta societății civile. Prin educația *morală*, în sfârșit, el dobândește o valoare în vederea întregului gen uman.

Formarea *scolastică* este cea mai devreme și cea dintâi. Căci toată prudența presupune abilitate. Prudența este talentul

de a aplica bine abilitatea. Formarea morală, întrucât se întemeiază pe principii pe care omul trebuie să le priceapă singur, este cea mai târzie; întrucât însă se întemeiază numai pe inteligența umană de rând, trebuie să i se dea atenție chiar de la început și o dată cu educația fizică, căci, de altminteri, se înrădăcinează lesne unele greșeli, la care în urmă toată arta educației se căznește în zadar. În vederea abilității și prudenței, trebuie să meargă toate după vârstă. Abilitate copilărească, prudență și bunătate copilărească, nu viclenie, în felul bărbaților; acestea se potrivesc tot așa de puțin ca și mintea de copil la omul adult.

Despre educația fizică

Cu toate că acela ce, în calitate de preceptor, ia asupra sa o educație, nu-i primește pe copii așa de timpuriu sub supravegherea sa pentru a putea griji de educația lor fizică, totuși e de folos să știe tot ce e nevoie de observat în educație, de la începutul până la sfârșitul ei. Deși preceptorul are de-a face numai cu copii mai mari, se prea poate întâmpla ca în aceea casă să se mai nască copii, și, dacă preceptorul se poartă bine, el are totdeauna un drept de a deveni confidentul părinților și de a fi consultat de ei și cu privire la educația fizică, întrucât doar și de altfel el este adeseori singurul om erudit în casă. De aceea preceptorul are nevoie și de cunoștințe de acest fel.

Educația fizică este de fapt numai alimentare, fie prin părinți, fie prin doici sau păzitoare. Hrana hotărâtă copilului de natură este laptele mamei. Că copilul ar suga o dată cu laptele și anumite dispozițiuni, cum auzim zicându-se adeseori: „Asta ai supt-o o dată cu laptele mamei!”, este o simplă prejudecată. Și mamei, și copilului îi prieste cel mai bine dacă mama însăși alăptează. Totuși, și aici sunt excepții în cazul extrem, din pricina de boală. Se credea odinioară că primul lapte ce-l dă mama îndată după naștere, și care e zeros, ar fi pentru copil vătămător, și că mama ar trebui să-l îndepărteze mai întâi, înainte de a putea alăpta copilul. *Rousseau* a atras însă cel dintâi atenția medicilor asupra chestiunii dacă acest

prim lapte nu i-ar putea prii și copilului, dat fiind că natura n-a întocmit doar nimic în zadar. Și s-a aflat, într-adevăr, că acest lapte înlătură cel mai bine necurățenia ce se găsește la copiii nou-născuți și pe care medicii o numesc *meconiu*, și că deci primul lapte le priește foarte mult copiilor.

473 S-a ridicat chestiunea dacă copilul n-ar putea fi hrănit tot așa de bine cu lapte de animale. Laptele omenesc e foarte deosebit de cel animal. Laptele tuturor animalelor erbivore, trăind din vegetale, se serbezește foarte repede când adăugăm ceva acid, de pildă acid tartric, citric, sau mai ales acid din stomacul vițelilor, numit *cheag*. Laptele omenesc însă nu se serbezește deloc. Dacă însă mamele sau doicile mănâncă câteva zile numai hrană vegetală, laptele lor se serbezește tot așa ca și cel de vacă etc.; dacă mănâncă însă apoi numai câțva vreme iarăși carne, și laptele devine tot așa de bun ca înainte. De aici s-a tras concluzia că cel mai bine și cel mai priincios pentru copil este ca mamele și doicile, în timpul când alăptează, să mănânce carne. Căci, dacă copiii varsă laptele, vedem că el e serbezit. Acidul în stomacul copiilor trebuie să producă deci, chiar mai mult decât toți ceilalți acizi, serbezirea laptelui, deoarece laptele omenesc nu poate fi serbezit, altminteri, în nici un chip. Cu atât mai rău ar fi deci dacă i-am da copilului lapte care se serbezește chiar de la sine. Dar vedem la alte națiuni că nu numai acest fapt e hotărâtor. Tungușii de pădure, de pildă, nu mănâncă aproape nimic altceva decât carne, și sunt oameni puternici și sănătoși. Dar astfel de popoare n-au viață lungă, și pe un tânăr înalt și bine crescut îl putem ridica fără mare opinteală, deși la o primă vedere n-am crede că e ușor. Suedezii însă, dar mai ales națiunile din Indii, nu mănâncă aproape deloc carne, și totuși oamenii cresc acolo foarte bine. Se pare deci că totul depinde numai de buna sănătate a doicii, și că acea hrană este cea mai bună, care-i priește ei mai bine.

Aici se ivește întrebarea ce hrană dăm mai târziu copilului, când încetează laptele mamei. S-a încercat de la o vreme încoace cu fel de fel de paste făinoase. Dar nu e bine să hrănim copiii de la început cu astfel de alimente. Mai ales trebuie să avem grijă

să nu dăm copiilor nimic picant, ca de pildă vin, pipărățuri, sare etc. Dar e totuși un fapt curios că copiii au așa de mare poftă după toate aceste lucruri! Cauza este că ele excită și înviează în mod plăcut senzațiile lor încă obtuze. Copiii capătă în Rusia, într-adevăr, de la mamele lor rachiul, care, ele însele, beau cu sârguință rachiul și astfel de băuturi, și se observă că rușii sunt oameni sănătoși și puternici. Firește însă că cei ce rezistă unui astfel de regim trebuie să fie de constituție robustă; dar și mulți mor din această cauză, oameni care altfel ar putea trăi. Căci o astfel de excitare timpurie a nervilor produce multe tulburări. Chiar de mâncare și băutură prea caldă trebuie să păzim copiii cu îngrijire, căci și asta produce slăbiciune.

474

E de amintit mai apoi că copiii nu trebuie ținuti la prea mare căldură, căci sângele lor este și așa cu mult mai cald decât al celor adulți. Căldura sângelui la copii este, după termometrul Fahrenheit, 110°, iar sângele adulților are numai 96°. Copilul se înăbușă în căldura în care oameni mai în vârstă se simt foarte bine. Obișnuința cu răcoarea îl face, în general, pe om puternic. Și pentru cei adulți nu e bine să se îmbrace și să se acopere prea cald și să se obișnuiască cu băuturi prea calde. De aceea copilul va trebui să aibă un culcuș răcoros și tare. Și băile reci sunt bune. Nu se va întrebuița nici un excitant pentru a deștepta la copil foamea, care trebuie să fie totdeauna numai consecința activității și ocupației. Dar nu vom îngădui copilului să se obișnuiască cu ceva în așa mod încât să devină pentru el o trebuință. Și chiar în ceea ce este bine nu vom face prin artă să-i devină toate obișnuință.

Înfășatul nu se obișnuiește deloc la popoarele barbare. Națiunile primitive, din America, de pildă, sapă pentru copiii lor mici gropi în pământ, al căror fund îl presară cu praf din arbori putrezi, pentru ca urina și necurătenii să fie absorbite și copiii să poată sta astfel uscați, și acoperă gropile cu frunze; altminteri însă ei le lasă copiilor întrebuițarea liberă a membrelor lor. Nu este decât comoditate din partea noastră dacă înfășurăm copiii ca niște mumii, ca să nu fim nevoiți a da seama ca ei să nu se încovoie, și adeseori asta se întâmplă, totuși, chiar prin înfășare. Dar și copiilor înșiși înfășatul le

produce frică și îi face să intre într-un fel de deznădejde, dat fiind că nu se pot folosi deloc de membrele lor. Atunci se crede că țipetele lor se pot ogoi vorbindu-li-se cu voce tare. Dar să înfășurăm o dată pe un om adult, și vom vedea dacă nu va țipa și el și nu se va purta ca un disperat.

475 În general, trebuie să notăm că prima educație nu trebuie să fie decât negativă, deci că la îngrijirea naturii nu mai trebuie să adăugăm una nouă, ci doar nu trebuie să tulburăm natura în opera ei. Dacă e îngăduită cândva arta în educație, atunci e numai arta menită să-l facă pe om dur și rezistent. Și pentru acest motiv înfășatul se va respinge. Dacă însă totuși vrem să observăm o oarecare precauție, atunci lucrul cel mai potrivit e un fel de cutie, peste a cărei deschizătură se trag curele în cruciș. Italienii o întrebuițează și o numesc *arcuccio*. Copilul rămâne tot timpul în această cutie, chiar când e alăptat. Se mai evită prin aceasta ca mama, adormind noaptea, în timp ce alăptează, să nu-l omoare pe copil, înăbușindu-l. La noi¹ însă mulți copii mor în acest fel. Această precauție este deci mai bună decât înfășatul, căci copiii au aici tot mai multă libertate, iar încovoierea lor este evitată, pe când chiar prin înfășare copiii își deformează poziția corpului.

O altă obișnuință la prima educație este *legănarea*. Modul cel mai ușor al legănării este cel întrebuițat de unii țărani. Ei prind leagănul de grinda casei cu o funie, așa că nu trebuie decât să-l împingă ca să se legene încolo și înapoi. Legănarea însă nu e în general potrivită. Căci balansarea încolo și înapoi e vătămătoare pentru copil. Se vede doar și la oamenii adulți că legănarea produce o tendință spre vomitare și amețeală. Prin legănare vrem să buimăcim copilul ca să nu țipe. Țipatul însă e sănătos pentru copii. Când ies din sânul mamei, unde n-au avut aer, ei respiră primul aer. Circulația sângelui modificată prin acest fapt le produce o senzație dureroasă. Prin țipat însă copilul își dezvoltă cu atât mai mult părțile constitutive interioare și canalele corpului. E foarte păgubitor să sărim îndată în ajutor când copilul țipă, cântându-i, de pildă,

¹ În Germania anilor 1750-1800 (n.tr.).

ceva, cum fac doicile, sau în alt fel. Asta este cea dintâi depravare a copilului; căci, văzând că la strigătul său toată lumea aleargă la el, va repeta strigătul mai adeseori.

Se poate zice cu adevărat că copiii oamenilor de rând sunt alintați cu mult mai mult decât copiii aristocraților. Căci oamenii de rând se joacă cu copiii lor ca maimuțele. Ei le cântă, îi dezmiardă, îi sărută, dansează cu ei. Ei cred deci a face copilului un bine alergând îndată ce țipă copilul și jucându-se cu el etc. Cu atât mai adeseori însă țipă. Dar, dacă nu băgăm în seamă țipetele lor, ei încetează după un timp a țipa. Căci nici o creatură nu-și face muncă zadarnică. Dacă însă îi obișnuim să vadă împlinindu-li-se toate toanele, frângerea voinței vine apoi prea târziu. Lăsându-i însă să țipe, ei înșiși se satură de țipat. Dar, dacă le împlinim în prima tinerețe toate toanele, noi le stricăm și inima, și moravurile.

476

Copilul n-are, firește, nici o noțiune despre moravuri, dar dispozițiunea sa naturală se strică prin asta în așa fel încât mai târziu trebuie aplicate pedepse foarte dure pentru a îndrepta iarăși răul pricinuit. Copiii manifestă în urmă, când i-am dezobișnuit ca la cererea lor să alergăm totdeauna la ei, în țipetele lor, o astfel de furie de care numai oamenii adulți sunt capabili, numai că lor le lipsesc puterile de a-și pune furia în aplicare. În acest timp ei nu trebuie decât să strige, și toată lumea vine în grabă; ei domnesc deci ca niște adevărați despoți. Când însă această domnie încetează, firește că sunt supărați. Căci, și când oamenii adulți au fost o bucată de vreme în posesia unei puteri, le vine foarte greu să se dezobișnuiască repede de ea.

În primul timp, cam în primele trei luni, copiii nu prea văd bine. Firește că ei au senzația luminii, însă nu pot deosebi obiectele unele de altele. Ne putem convinge despre aceasta dacă le ținem ceva strălucitor dinainte; ei nu urmăresc acest obiect cu ochii. Cu văzul se ivește și facultatea de a râde și de a plânge. Când ajunge în această stare, copilul țipă cu reflexiune, fie ea încă oricât de obscură. El crede atunci totdeauna că i s-a făcut vreun rău. *Rousseau* zice: dacă unui copil, în vârstă de cam șase luni, îi dăm peste mână, el țipă ca și cum i-ar fi căzut un jăratec pe mână. El leagă de acest fapt,

într-adevăr, noțiunea unei ofense. Părinții vorbesc de obicei foarte mult de frângerea voinței la copii. Nu trebuie să le frângem voința, dacă nu le-am fi stricat-o mai întâi. Asta însă este prima depravare, când cedăm voinței despotice a copiilor, ei putând dobândi totul cu de-a sila prin țipătul lor. Extrem de dificil e încă în urmă de a îndrepta acest lucru, și cu greu vom reuși cândva s-o facem. Se poate face ca copilul să tacă, dar în el fierbe fierea, și cu atât mai tare e furia sa lăuntrică. Îl obișnuim prin aceasta cu prefăcătoria și cu emoțiile interioare.

477 Așa, de pildă, e foarte straniu când părinții cer de la copii să le sărute mâna după ce i-au bătut cu varga. Îi obișnuiesc în felul acesta la prefăcătorie și fățarnicie. Căci varga nu este tocmai un dar chiar așa de frumos, pentru care ar trebui să mai și mulțumim, și ne putem lesne imagina cu ce inimă sărută copilul apoi mâna.

Pentru ca copiii să învețe a umbla, se întrebunțează de obicei o *cingătoare* și un *cărucior*. Dar totuși e un lucru curios că vrem să-i învățăm pe copii să umble, ca și cum vreun om din lipsă de învățatură n-ar fi putut umbla. Mai ales cingătorile sunt foarte vătămătoare. Un scriitor se plângea de îngustimea pieptului său, defect ce-l atribuia numai cingătorii. Căci, cum un copil vrea să prindă toate și ridică toate de jos, el se lasă cu pieptul pe cingătoare. Dar, pieptul său fiind încă moale, el se subțiază prin apăsare și păstrează apoi această formă. Cu astfel de ajutoare copilul nici nu învață a umbla așa de sigur cum e cazul când învață singur. Cel mai bine este când îi lăsăm să se târască pe pământ până ce, încetul cu încetul, învață singuri să umble. Pentru precauțiune, podeaua camerei poate fi acoperită cu pături de lână, ca să nu se rănească cu așchii și să nu cadă pe corpuri tari.

Se spune de obicei că copiii pot cădea foarte greu. Dar, făcând abstracție de faptul că ei nici nu pot cădea greu, lor nici nu le strică dacă și cad câteodată. Ei învață cu atât mai bine să-și găsească echilibrul și să se întoarcă așa încât prin cădere să nu se vateme. Li se pune de obicei pe cap o scufie cu margini căptușite și foarte proeminente, încât copilul nu poate cădea nicicând pe față. Dar asta este tocmai o educație

negativă, când întrebuințăm instrumente artificiale acolo unde copilul are mijloace naturale. Aici instrumentele naturale sunt mâinile, pe care copilul le va ține la cădere, fără îndoială, înaintea sa. Cu cât se întrebuințează mai multe instrumente artificiale, cu atât omul devine mai dependent de instrumente.

În general, ar fi mai bine dacă la început s-ar întrebuința mai puține instrumente și copiii ar fi lăsați să învețe de la sine; atunci ei ar învăța multe lucruri cu mult mai temeinic. Așa, de pildă, s-ar putea face foarte lesne ca copilul să învețe singur a scrie. Căci cineva a inventat, doar, scrisul, și invenția nici nu e așa de mare. Ar trebui, de pildă, când copilul vrea pâine, să-l întrebăm: „Oare ai putea să desenezi cum arată o pâine?”. 478 Copilul ar trage o figură ovală. N-ar trebui să-i spunem decât că nu știm dacă figura aceasta înseamnă o pâine sau o piatră, și copilul ar încerca să facă un P etc., și astfel copilul și-ar inventa cu timpul propriul său ABC, pe care apoi ar trebui să-l înlocuiască cu alte semne.

Unii copii vin pe lume cu anumite deformații. Oare nu există mijloace de a îndrepta această formă defectuoasă, așa-zicând cârpăcită? Prin străduința multor scriitori erudiți s-a constatat că aici nu ajută cu nimic corsetele, ci că acestea agravează, numai, și mai mult răul, deoarece împiedică circulația sângelui și a sucurilor, precum și întinderea, extrem de necesară, a părților exterioare și interioare ale corpului. Când copilul e lăsat liber, el își mai exercitează *corpul*, iar un om care poartă un corset este, când îl dezbracă, cu mult mai slab decât unul ce nu l-a îmbrăcat niciodată. Celor ce s-au născut deformați le-am putea ajuta dacă le-am pune pe partea unde mușchii sunt mai puternici o greutate mai mare. Dar și asta e foarte primejdios; căci care om poate stabili echilibrul? Cel mai bine este ca copilul să se exerciteze singur și să ia o poziție, chiar dacă îi este supărătoare, căci toate mașinile nu pot face aici nimic.

Toate aparatele artificiale de acest fel sunt cu atât mai păgubitoare, deoarece merg de-a dreptul împotriva scopului naturii într-o ființă organizată și rațională, în vederea căruia ea trebuie să aibă libertatea de a învăța să-și întrebuințeze puterile. În educație nu trebuie decât să împiedicăm ca copiii să nu se

moleșească. Duritatea este însă contrariul moleșelii. Riscăm prea mult dacă vrem să deprindem copiii cu toate cele. Educația rușilor merge aici foarte departe. Dar și mor, din cauza aceasta, un număr necrezut de mare de copii. Deprinderea este o plăcere sau o acțiune devenită necesitate prin repetarea frecventă a acelei plăceri a aceleiași acțiuni. Nimic nu pot deprinde copiii mai lesne, și deci nimic nu trebuie să li se dea mai puțin decât lucruri picante, de pildă tutun, rachiu și băuturi calde. Mai târziu e foarte dificil de a-i dezobișnui de acestea, și la început le face chiar rău, deoarece prin consumarea des repetată a acestor materii s-a produs o schimbare în funcțiunile corpului nostru.

479 Cu cât însă deprinderile pe care le are un om sunt mai numeroase, cu atât el e mai puțin liber și independent. Cu omul e la fel ca și cu celelalte animale; cum e obișnuit la început, așa îi rămâne și în urmă o anumită înclinație. Trebuie, așadar, să împiedicăm ca un copil să se deprindă cu ceva; nu trebuie să îngăduim să se dezvolte în el vreo obișnuință.

Mulți părinți vor să-și deprindă copiii cu toate cele. Dar asta nu-i de nici un folos. Căci natura umană în general, în parte și natura subiectelor individuale, nu poate fi deprinsă cu toate, și mulți copii rămân la învățătură. Și vor, de pildă, ca copiii să poată merge la dormit și să se poată scula la orice oră, sau să mănânce când o cer părinții. Dar pentru asta e nevoie de un regim special, pentru a suporta asemenea deprinderi, un regim care întărește trupul și care îndreaptă deci iarăși ceea ce strică acest sistem. Găsim doar și în natură pilde de periodicitate. Și animalele își au timpul lor hotărât pentru dormit. Omul ar trebui, de asemenea, să se deprindă cu un anumit timp, pentru ca trupul să nu fie tulburat în funcțiunile sale. În ceea ce privește cealaltă chestiune, ca copiii să poată mânca la orice vreme, aici nu putem lua ca pildă animalele. Căci, deoarece, de pildă, toate animalele erbivore mănâncă lucruri puțin nutritive, mănucarea este pentru ele o ocupație normală. Omului însă îi priește foarte mult dacă mănâncă totdeauna la un timp hotărât. Așa, unii părinți vor ca copiii lor să poată suporta frigul mare, mirosul tare și orice zgomot etc. Dar aceasta nu este nicidecum

necesar, numai dacă nu contractează vreo obișnuință. Și pentru un astfel de lucru e foarte potrivit de a pune copiii în diferite situații.

Un pat tare e cu mult mai sănătos decât unul moale. În general, o educație dură servește mult pentru întărirea trupului. Prin educație dură noi înțelegem însă numai împiedicarea comodității. Pentru confirmarea acestei aserțiuni nu lipsesc exemple demne de însemnat, numai că nu sunt luate în seamă, sau, mai bine zis, oamenii nu vor să le dea atenție.

În ce privește cultivarea minții, care și ea, de fapt, se poate numi într-un anumit fel fizică, ne vom însemna mai ales că disciplina nu trebuie să fie servilă, ci copilul trebuie să simtă totdeauna libertatea sa, dar așa încât să nu împiedice libertatea altora; el trebuie să găsească deci rezistență. Unii părinți refuză copiilor toate pentru a exercita astfel răbdarea lor și cer, prin urmare, de la copii mai multă răbdare decât au ei înșiși. Asta e cruzime. Să i se dea copilului cât îi priește, iar apoi să i se spună: „ai destul!”. Dar e absolut necesar ca asta să fie irevocabil. Numai să nu se dea atenție țipetelor copiilor și să nu li se cedeze când vor să stoarcă ceva prin țipăt, ceea ce cer însă rugând cu amabilitate să li se dea, dacă le priește. Copilul se deprinde astfel să fie sincer, și, cum nu supără pe nimeni cu țipătul său, fiecare este, în schimb, prietenos cu el. Providența pare într-adevăr să fi dat copiilor surâsul prietenos pentru a putea câștiga lumea de partea lor. Nimic nu e mai păgubitor decât o disciplină săcâitoare și despotică pentru a frânge încâpățânarea. 480

De obicei li se strigă copiilor: „Să-ți fie rușine, asta nu se face!” etc. Dar la prima educație n-ar trebui să se întrebuințeze astfel de expresii. Copilul încă nu are noțiuni de rușine și de ceea ce-i cuviincios, el n-are să se rușineze, nu trebuie să se rușineze, și prin asta devine doar timid. El va fi încurcat în prezența altora și îi va plăcea să se ascundă înaintea altor oameni. Prin aceasta se ivește o rezervă rău înțeleasă și o disimulare păgubitoare. El nu îndrăznește să roage ceva, și ar trebui doar să poată ruga toate cele; el își ascunde adevărata sa mentalitate și pare totdeauna altfel decât este, în loc să-i fie

îngăduit a putea spune toate deschis. În loc să fie totdeauna pe lângă părinți, el îi evită și se aruncă în brațele servitorimii care-i arată mai multă bunăvoință.

Întru nimic mai bună, însă, decât acea educație săcâitoare, nu este nici gluma și alintarea neînteruptă. Asta îl întărește pe copil în voința sa proprie, îl face fățarnic, și, descoperindu-i o slăbiciune a părinților, le răpește acestora respectul necesar în ochii copiilor. Dacă îl educăm însă așa încât prin țipăt să nu poată dobândi nimic, el devine liber, fără a fi obraznic, și modest, fără a fi timid. *Dreist* (obraznic – n. red.) ar trebui de fapt să se scrie *dräust*, deoarece derivă de la *dräuen*, *drohen* (a amenința). Un om obraznic e, fără îndoială, nesuferit. Unii oameni au o față atât de obraznică, încât văzând-o ne temem totdeauna de o moșcie din partea lor, așa cum văzând alte fețe putem spune îndată că acești oameni nu sunt capabili de a insulta pe cineva cu vorba. Un om se poate arăta totdeauna

481 deschis și sincer numai dacă sinceritatea e unită cu o anumită bunătate. Oamenii spun adeseori despre bărbații nobili că au o înfățișare regească. Dar asta nu e nimic altceva decât o privire obraznică ce și-au deprins-o din tinerețe, dat fiind că atunci nu li s-a opus nici o rezistență.

Toate acestea le putem considera ca aparținând încă formării negative. Căci multe slăbiciuni ale omului nu provin, adeseori, din faptul că nu i s-a dat nici o învățatură, ci fiindcă i s-au întipărit numai impresii rele. Așa, de pildă, doicile îi fac pe copii să se îngrozească de păianjeni, de broaște râioase etc. Copiii ar căuta, fără îndoială, să pună mâna pe păianjeni tot așa ca pe alte lucruri. Cum însă doicile, îndată ce văd un păianjen, își manifestă greața lor prin schimonosirea feței, asta influențează printr-o anumită simpatie asupra copilului. Mulți copii păstrează această frică toată viața și rămân în această privință totdeauna copii. Căci păianjenii sunt primejdioși, ce-i drept, muștelor, și mușcătura lor e pentru ele veninoasă, dar omului nu îi aduc nici o vătămare. Și o broască râioasă e un animal tot așa de nevinovat ca și o frumoasă broască verde sau orice alt animal.

*

Partea pozitivă a educației fizice este *cultura*. Omul, cu privire la cultură, se deosebește de animal. Ea constă în primul rând în exercitarea puterilor minții noastre. De aceea părinții trebuie să dea copiilor prilejul potrivit. Regula primă și principală în acest punct este să se renunțe, pe cât se poate, la toate instrumentele. Astfel renunțăm chiar la început la cingătoare și la cărucior și lăsăm copilul să se târască pe pământ până ce învață a umbla singur, și în urmă el va umbla cu atât mai sigur. Instrumentele anume nu fac decât să strice abilitatea naturală. Astfel se întrebuițează o sfoară pentru a se măsura o distanță; dar o putem face tot așa de bine prin măsura cu ochiul; un ceas – pentru a stabili timpul, ceea ce se poate face prin poziția soarelui; o busolă – pentru a cunoaște în pădure direcția, ceea ce se poate cunoaște și din poziția soarelui ziua și din cea a stelelor noaptea. S-ar putea zice chiar că, în loc să avem nevoie de o luntre pentru a înainta pe apă, putem înota. Renumitul *Franklin* se miră că nu învață fiecare a înota, cum doar înotul e așa de plăcut și folositor. El expune chiar o metodă ușoară cum putem învăța singuri a înota. Într-un pârâu în care, stând pe fund, capul, cel puțin, iese la suprafață, să lăsăm să cadă un ou. Să încercăm apoi a apuca oul. Aplecându-ne, picioarele se ridică în sus, și, pentru ca apa să nu pătrundă în gură, vom îndoii, desigur, capul înapoi spre ceafă, și astfel vom avea poziția potrivită, necesară la înotat. Acum nu trebuie decât să dăm din mâini, și înotăm. Hotărâtor este numai ca îndemânarea naturală să fie cultivată. Adeseori se cere pentru asta informație, adeseori copilul însuși e destul de inventiv sau își iscodește însuși instrumente.

482

Ceea ce trebuie ținut în seamă în educația fizică, deci în ce privește trupul, se raportează sau la întrebuițarea mișcării voluntare, sau la organele simțurilor. În primul caz e important totdeauna ca copilul să-și ajute singur. Pentru asta e nevoie de putere, îndemânare, sprinteneală, siguranță; de pildă, ca să putem merge pe punți înguste, pe înălțimi priporoase de unde vedem înaintea noastră o adâncime, pe un suport ce se clatină.

Dacă un om nu e în stare să o facă, el nici nu este cu desăvârșire ceea ce ar putea fi. De când *Filantropinul* din Dessau a dat exemplul, se fac și în alte institute cu copiii multe încercări de acest fel. Ne minunăm foarte mult citind cum elvețienii se obișnuiesc chiar din tinerețe să umble prin munți și ce mare îndemănare dobândesc în aceasta, astfel că umblă cu deplină siguranță pe cele mai înguste cărări și sar peste guri de prăpăstii, și știu chiar dintr-o ochire că vor putea ajunge cu bine dincolo. Cei mai mulți oameni însă se tem de o cădere ce și-o închipuie, și această teamă le înțepenește, așa-zicând, membrele, așa că un umblet de acest fel e pentru dâșii primejdios. Această teamă sporește de obicei cu înaintarea vârstei, și găsim că ea se întâlnește de regulă mai ales la bărbații care muncesc mult cu capul.

Astfel de încercări cu copiii nu sunt, într-adevăr, prea primejdioase. Căci copiii au, în proporție cu puterea lor, o greutate cu mult mai mică decât oamenii maturi, și nici nu cad deci așa de greu. Pe lângă asta, oasele lor nici nu sunt așa de rigide și fragile cum devin la bătrânețe. Copiii își încearcă și ei înșiși puterile. Îi vedem, de pildă, adeseori, cum se cațără fără un scop hotărât. Alergarea e o mișcare sănătoasă și face trupul puternic. Săritul, ridicatul, purtatul de sarcini, praștia, aruncarea la țintă, trânta, alergarea de întrecere și toate exercițiile de acest fel sunt foarte bune. Dansul, întrucât e artificial, pare a fi încă prea devreme pentru copiii propriu-ziși.

Exercițiul de aruncare, fie în depărtare, fie pentru a nimeri o țintă, implică și exercitarea simțurilor, mai ales a măsurării cu ochiul. Jocul cu mingea este unul dintre cele mai bune jocuri pentru copii, deoarece la el se mai adaugă și alergarea sănătoasă. În general, acele jocuri sunt cele mai bune la care, pe lângă exercițiile de îndemănare, se mai adaugă și exercitarea simțurilor, de pildă exercitarea măsurării cu ochiul, constând în a judeca exact distanța, mărimea și proporția, de a găsi poziția locurilor după cele patru ținuturi ale lumii¹, cu ajutorul soarelui etc.; acestea toate sunt exerciții bune. Așa și imaginația

¹ Cele patru puncte cardinale (n.tr).

locală, prin care înțelegem facultatea de a ne reprezenta toate la locul unde le-am văzut de fapt, este ceva foarte folositor, de pildă plăcerea de a regăsi drumul într-o pădure, și anume prin faptul că ne însemnăm arborii pe lângă care am trecut. Tot așa și *memoria localis*¹, constând în faptul că, de pildă, nu numai că știm în care carte am citit ceva, ci și în care loc din ea. Astfel muzicianul are clapele în memorie, așa că nu trebuie să se mai uite la ele. Cultura auzului copiilor e tot așa de necesară, pentru a ști prin auz dacă ceva e departe sau aproape, și în care parte.

Jocul de-a baba-oarba al copiilor era cunoscut și la greci; ei îl numeau *μυῖνδα*. În general, jocurile copiilor sunt universale. Cele pe care le avem în Germania le găsim și în Anglia, Franța etc. Ele izvorăsc dintr-un anumit instinct natural al copiilor; la jocul de-a baba-oarba, de pildă, ei încearcă să vadă cum și-ar putea ajuta dacă ar fi lipsiți de un simț. Prâsnelul este un joc deosebit; totuși astfel de jocuri de copii dau apoi bărbaților materie pentru reflexiuni, și uneori prilej pentru invenții importante. Astfel, Segner a scris o disertație despre prâsnel, iar unui englez, căpitan de vas, prâsnelul i-a dat prilejul să inventeze o oglindă prin care se poate măsura pe corabie înălțimea stelelor.

Copiii iubesc instrumentele care fac zgomot, de pildă micile trompete, toba etc. Dar acestea nu sunt deloc potrivite, deoarece sunt supărătoare pentru alții. Ele ar avea totuși oarecare valoare dacă copiii ar învăța să-și taie singuri o trestie așa încât să poată fluiera din ea.

484

Și scrânciobul este o bună mișcare; chiar pentru cei adulți ea e sănătoasă, dar copiii trebuie supravegheați, deoarece mișcarea poate deveni foarte iute. Zmeul de hârtie este, de asemenea, un joc inofensiv. El cultivă îndemânarea, întrucât în acest joc e important să se dea atenție direcției vântului, pentru ca zmeul să se urce cât se poate de sus.

De dragul acestor jocuri băiatul renunță la alte trebuințe, și învață astfel cu încetul a se lipsi și de altceva, și de mai mult. Pe lângă aceasta, el se deprinde astfel cu ocupație continuă, dar tocmai de aceea nu trebuie să fie numai simplu joc, ci trebuie să

¹ Memoria locului (vizuală) (n.tr.).

fie joc cu intenție și scop final. Căci, cu cât în acest fel trupul copilului va deveni mai puternic și mai rezistent, cu atât este mai la adăpost de consecințele vătămătoare ale alintării. Și gimnastica nu trebuie decât să-i dea naturii direcția, așadar ea nu trebuie să producă grație silită. Disciplina trebuie să intervină mai întâi, nu însă informația. Dar aici se va avea în vedere să-i formăm pe copii în cultura trupului lor și pentru societate. *Rousseau* zice: „Nu veți forma niciodată bărbați de ispravă dacă nu faceți mai întâi ștregari!”. Mai degrabă poate deveni dintr-un băiat vioi un bărbat bun, decât dintr-un tânăr impertinent care-și dă aere de om deștept. Copilului i se cere numai să nu fie supărător în societate, dar nici nu trebuie să se arate insinuant. La chemarea altora trebuie să fie prietenos fără impertinență, sincer fără obrăznicie. Mijlocul pentru dobândirea acestui rezultat este: numai să nu stricăm nimic, să nu-i dăm noțiuni de bună purtare care nu l-ar face decât să devină timid și sperios, sau care, pe de altă parte, i-ar sugera ideea de a vrea să se impună. Nimic nu e mai ridicol decât cumințenia bătrânească sau infatuarea obraznică a copilului. În cazul din urmă noi trebuie să facem ca copilul să simtă cu atât mai mult slăbiciunile sale, dar totuși nici prea tare superioritatea și dominația noastră, pentru ca el să se formeze, ce-i drept, prin sine însuși, dar numai ca un om ce trebuie să trăiască în societate, unde lumea trebuie să fie, fără îndoială, destul de încâpătoare pentru dânsul, dar și pentru alții.

Toby zice în *Tristram Shandy* către o muscă ce îl supărase lungă vreme, lăsând-o să zboare pe fereastră: „Pleacă, animal rău, lumea este destul de mare pentru mine și pentru tine!”.
485 Și fiecare și-ar putea lua asta drept deviză. Noi nu trebuie să devenim nesuferiți unul altuia; lumea este destul de mare pentru noi toți.

*

Ajungem acum la cultura sufletului, pe care o putem numi, într-un fel, de asemenea fizică. Dar trebuie să distingem bine una de cealaltă natura și libertatea. A da legi libertății este cu totul altceva decât a forma natura. Natura corpului și a

sufletului se acordă doar în punctul că, în cultivarea amândurora, se caută a se împiedica depravarea, și că arta mai adaugă apoi ceva atât la una, cât și la cealaltă. Formarea sufletului se poate numi, așadar, fizică tot așa de bine ca și formarea trupului.

Această formare fizică a spiritului se deosebește însă de cea morală prin faptul că aceasta țintește numai spre libertate, cea dintâi însă numai spre natură. Un om poate fi foarte cultivat în privința fizică; el poate avea un spirit foarte format, dar, cu toate acestea, rău cultivat din punct de vedere moral, și poate fi o creatură răutăcioasă.

Cultura *fizică* însă trebuie deosebită de cea *practică*; aceasta este *pragmatică* sau *morală*. În cazul din urmă avem *moralizare*, nu *cultivare*.

Cultura fizică a spiritului o împărțim în cea *liberă* și cea *scolastică*. Cea *liberă* este, așa-zicând, numai un joc, cea *scolastică*, însă, o treabă serioasă; cea *liberă* este aceea care trebuie totdeauna ținută în seamă la elev, în cea *scolastică* însă elevul e considerat ca stând sub constrângere. Putem fi ocupați în joc, ceea ce se numește a fi ocupați în orele libere; dar putem fi ocupați și în silă, și asta se cheamă a munci. Formarea scolastică să fie pentru copil muncă, cea liberă să fie joc.

Au fost schițate diferite planuri de educație pentru a se încerca, ceea ce-i și foarte laudabil, care metodă este cea mai bună în educație. Între altele s-a imaginat chiar o metodă de a lăsa copiii să învețe ca în joc. *Lichtenberg*, într-un număr al *Magazinului din Göttingen*, critică cu asprime iluzia celor ce încearcă să obțină de la băieți totul sub formă de joc, cu toate că ei ar trebui deprinși de cu bună vreme la ocupații serioase, în vederea faptului că vor trebui să intre odată în viața practică. Asta produce un efect cu totul contrar. Copilul să se joace, să aibă ore de recreație, dar el trebuie să învețe și a munci. Cultura abilității sale este, firește, și ea bună, ca și cultura spiritului, dar amândouă felurile de cultură trebuie înfăptuite în timpuri diferite. Și așa este pentru om o nenorocire că e prea din cale-afară dispus spre neactivitate. Cu cât un om a lenevit mai mult, cu atât mai greu se hotărăște să muncească.

La muncă, ocupația nu este în sine plăcută, ci noi o întreprindem de dragul altui scop. Ocupația la joc e, dimpotrivă, plăcută în sine, fără să avem în vedere vreun scop. Când ne plimbăm, atunci plimbarea însăși este scopul, și, cu cât drumul este mai lung, cu atât ne place mai mult. Dacă mergem însă încotrova, atunci societatea care se află în acel loc sau vreun alt lucru este scopul drumului nostru, și ne place să alegem drumul cel mai scurt. Așa e și cu jocul de cărți. E, de fapt, straniu să vedem cum bărbați în toată mintea sunt în stare să șadă adeseori ore întregi și să amestece cărți. De aici se vede că oamenii nu încetează așa lesne de a fi copii. Căci cu cât oare e mai bun acel joc decât jocul de-a mingea al copiilor? Nu chiar că adulții ar călări pe băț, dar ei au totuși caii lor de bătaie.

E de cea mai mare importanță ca copiii să învețe a munci. Omul este unicul animal care trebuie să muncească. Abia prin multe pregătiri el poate ajunge să se bucure de cele necesare pentru subzistența sa. Chestiunea dacă cerul n-ar fi îngrijit de noi cu mai multă bunăvoință lăsându-ne să găsim toate pregătite de mai înainte, așa încât să nu mai fim nevoiți să muncim, va primi, fără îndoială, un răspuns negativ; căci omul cere ocupații, chiar astfel de ocupații care implică o anumită constrângere. Tot așa de greșită este ideea că, dacă Adam și Eva ar fi rămas în rai, ei n-ar fi făcut acolo nimic altceva decât să mănânce, să cânte cântece pastorale și să contemple frumusețea naturii. Plictiseala i-ar fi torturat pe ei tot așa de bine ca și pe alți oameni aflați într-o situație asemănătoare.

487 Omul trebuie să fie ocupat în așa fel încât scopul pe care-l are înaintea ochilor să-i umple tot sufletul, făcându-l să nu se simtă pe el însuși, și cea mai bună odihnă pentru dânsul e cea după muncă. Copilul trebuie deci deprins cu munca. Și în ce alt loc oare poate fi cultivată dragostea de muncă, decât în școală? Școala este o cultură silită.¹ Este extrem de păgubitor dacă deprindem copilul să considere toate cele ca joc. El trebuie să aibă răgaz pentru recreare, dar trebuie să fie, pentru

¹ Kant deosebește „silit” de „silnic”. „Silit” are sensul de „ducător la scop” – *Zwangsmässig* (n.tr.).

el, și un timp în care muncește. Chiar dacă copilul n-ar înțelege de îndată folosul acestei constrângeri, totuși va observa cu vremea marele ei folos. În general n-ar fi decât să ținem prea mult seama de curiozitatea indiscretă a copiilor, răspunzând totdeauna la întrebarea lor: „pentru ce e asta?” și „pentru ce e aceea?”. Silită trebuie să fie educația, dar din această cauză ea n-are voie să fie silnică.¹

În ce privește cultura liberă a forțelor sufletești, e de însemnat că ea înaintează mereu. Ea trebuie să aibă în vedere mai ales facultățile superioare. Cele inferioare se cultivă și așa în aceeași vreme, dar numai în considerarea celor superioare; istețimea, de pildă, în vederea inteligenței. Aici regula principală este că nici o facultate mintală nu trebuie cultivată izolat pentru sine, ci fiecare numai în raportare la cealaltă, de pildă imaginația – numai în folosul inteligenței.

Facultățile inferioare izolate n-au pentru sine nici o valoare, de pildă un om care are multă memorie, dar nici o putere de judecare. Un astfel de om nu este, în acest caz, decât o enciclopedie vie. Și astfel de măgari de povară ai Parnasului sunt utili; căci, deși nu pot produce nimic de seamă, totuși cară materiale pentru ca alții să înfăptuiască ceva bun din ele. Istețimea produce numai prostii dacă lipsește puterea de judecare. Inteligența este cunoașterea universalului. Puterea de judecare este aplicarea universalului la particular. Rațiunea este facultatea de a înțelege legarea universalului cu particularul. Această cultură liberă își urmează cursul ei de la copilărie până în vremea când tânărul și-a terminat toată educația. Când un tânăr, de pildă, citează o regulă generală, îl putem face să arate exemple din istorie, fabule în care e îmbrăcată această regulă, locuri din poezi unde ea e exprimată, dându-i-se astfel prilejul de a-și exercita istețimea, memoria etc.

Zicala *Tantum scimus quantum memoria tenemus*² își are, firește, adevărul său, și de aceea cultura memoriei e foarte necesară. Toate lucrurile sunt așa făcute încât inteligența

¹ În original, *sklavische*, adică înrobitoare, silnică (n.tr.).

² „Știm doar ce avem în memorie” (n.red.).

488 urmează mai întâi impresiile sensibile, iar memoria trebuie să le păstreze. Așa e, de pildă, și cu limbile. Le putem învăța sau prin memorare formală, sau prin conversație, și aceasta din urmă este, la limbile vii, cea mai bună metodă. Învățarea cuvintelor este într-adevăr necesară, dar cel mai potrivit procedăm atunci când facem să se învețe acele cuvinte ce se găsesc la autorul pe care-l citim chiar atunci cu tinerii. Tineretul trebuie să-și aibă partea hotărâtă și determinată de învățat. Astfel, și geografia se învață cel mai bine printr-un anumit mecanism. Memoria mai ales iubește acest mecanism, și în foarte multe cazuri el e chiar foarte util. Pentru istorie încă nu s-a inventat până acum nici un mecanism prea potrivit; s-a făcut, ce-i drept, încercarea cu tabele, dar și cu acestea, se pare, nu prea merge bine. Istoria însă e un mijloc excelent de a exercita inteligența în judecare. Memorarea e foarte necesară, dar cea pentru simplul exercițiu n-are nici o valoare, de pildă când lăsăm să se învețe discursuri pe dinafară. În orice caz, ea nu ajută decât spre sporirea impertinenței, iar declamarea este, pe lângă asta, numai o afacere pentru bărbați. Din acestea fac parte și toate lucrurile ce se învață numai pentru un viitor examen sau în vederea uitării ulterioare, *in futuram oblivionem*. Trebuie să ocupăm memoria numai cu lucruri ce ne interesează să le păstrăm și care au legătură cu viața reală. Cel mai păgubitor lucru pentru copii este citirea de romane, deoarece ei nu fac mai târziu nici o întrebuintă de ele, decât că le servesc ca distracție când le citesc. Citirea de romane slăbește memoria. Căci ar fi ridicol de a păstra în memorie romane și de a le istorisi apoi altora. Trebuie, de aceea, să luăm toate romanele din mâinile copiilor. Citindu-le, ei își închipuie în roman un roman nou, deoarece ei își rânduiesc împrejurările în alt mod, rătăcind cu spiritul și pierzându-și timpul fără a gândi. Distracții nu trebuie îngăduite niciodată, cel mai puțin în școală, căci ele produc în sfârșit o anumită înclinație, o anumită deprindere. Și cele mai frumoase talente se pierd la un om care e robit distracției. Copiii, chiar dacă se distrag în desfătările lor, ei își revin totuși în scurtă vreme; îi vedem însă mai ales foarte distrați atunci când au în cap ștregării rele,

căci atunci ei meditează cum să le ascundă sau cum să le repare. În acest caz ei n-aud decât cu o ureche, răspund pe de-a-ndoaselea, nu știu ce citesc etc.

Memoria trebuie cultivată de timpuriu, dar pe lângă ea, 489
totdeodată, și inteligența.

Memoria se cultivă: 1) prin păstrarea numelor din narațiuni; 2) prin citire și scriere; citirea trebuie însă exercitată din cap, și nu prin buchisire; 3) prin limbi, pe care copiii să le învețe mai întâi prin auzite, înainte de a citi ceva. Apoi un așa-numit *Orbis pictus*¹, potrivit rânduit, aduce bune servicii, și se poate începe cu botanica, cu mineralogia și cu descrierea naturii în general. Reprezentarea formei acestor obiecte dă prilej de desen și modelare, pentru care e nevoie de matematică. Primul învățământ științific va începe cel mai potrivit cu geografia, atât cea matematică, cât și cea fizică. Istorisiri de călătorii, lămurite prin planșe și hărți, conduc apoi la geografia politică. De la starea actuală a suprafeței pământului ne întoarcem apoi la cea de odinioară, ajungem la geografia veche, la istoria veche etc.

La copil însă trebuie să căutăm a combina pe nesimțite știința cu puțința. Între toate științele, matematica pare a fi singurul mod ce împlinește cel mai bine acest scop ultim. Mai departe trebuie să combinăm știința cu vorbirea (vorbirea curgătoare, vorbirea elegantă și elocvența). Dar și copilul trebuie să învețe să distingă știința de simpla opinie și credință. În acest fel pregătim o inteligență *justă* și un gust *just*, nu *fin* sau *delicat*. Acesta trebuie să fie mai întâi gust al simțurilor, mai ales al ochilor, în urmă însă gust al ideilor.

Reguli trebuie să se găsească în tot ce are să cultive inteligența. E foarte util de a dobândi regulile și prin abstracție, pentru ca inteligența să nu procedeze numai în mod mecanic, ci și având conștiința unei reguli.

E, de asemenea, foarte bine de a prinde regulile într-o anumită formulă și de a le încredința astfel memoriei. Având regulile în memorie, chiar dacă uităm întrebuițarea lor, ne vom orienta totuși repede iarăși. Se pune aici întrebarea:

¹ *Lumea în imagini* (n.red.).

490 Să preceadă întâi regulile *in abstracto* și să se învețe reguli abia în urmă, după ce s-a învățat bine aplicarea lor? Sau regula să meargă la pas cu întrebuintarea? Numai metoda din urmă e înțeleaptă. În celălalt caz, aplicarea e foarte nesigură atâta vreme până când se ajunge la reguli. Regulile însă mai trebuie orânduite la prilej dat în clase, căci nu le reținem dacă nu sunt legate întreolaltă. Gramatica deci va merge, la învățarea limbilor, totdeauna cu ceva înainte.

*

Trebuie să dăm însă acum și o noțiune sistematică despre întregul scop al educației și despre modul cum se poate atinge.

1) *Cultura generală a facultăților mintale*, deosebită de cea particulară. Ea năzuiește spre abilitate și perfecțiune, nu pentru a-l informa pe elev într-o materie specială, ci pentru a întări forțele sale mintale. Ea este:

- a) sau *fizică*. Aici totul se întemeiază pe exercițiu și disciplină, fără să le fie îngăduit copiilor să cunoască maxime. Ea este pasivă pentru discipol, el trebuie să asculte de conducerea altuia. Alții gândesc pentru dânsul.
- b) sau *morală*. În acest caz ea nu se întemeiază pe disciplină, ci pe maxime. Totul e pierdut dacă vrem să o întemeiem pe exemple, amenințări, pedepse etc. Ea n-ar fi atunci decât disciplină. Trebuie să năzuim ca elevul să acționeze bine din maxime proprii, nu din obișnuință, nu numai să săvârșească binele, ci să-l facă fiindcă e binele. Căci toată valoarea morală a acțiunilor stă în maximele binelui. Educația fizică se deosebește de cea morală prin faptul că cea dintâi e pasivă pentru elev, a doua însă e activă. El trebuie să înțeleagă totdeauna temeiul și deducția acțiunii din conceptele datoriei.

2) *Cultura particulară a facultăților mintale*. Aici găsim cultura facultății de cunoaștere, a simțurilor, a puterii de imaginație, a memoriei, a tăriei atenției și a istețimii, deci tot ce privește *facultățile inferioare* ale intelectului. Despre cultura simțurilor, de pildă a măsurării cu ochiul, s-a vorbit mai înainte.

În ce privește cultura puterii de imaginație, vom nota următoarele. Copiii au o imaginație extrem de puternică, și ea nu mai trebuie încordată și întinsă nicidecum prin basme. Dimpotrivă, ea trebuie înfrânată și adusă sub reguli, dar totuși nu vom lăsa-o cu desăvârșire neocupată. Hărțile geografice au ceva ce ademeneste pe toți copiii, chiar pe cei mai mici. Plictisindu-se chiar de toate celelalte, ei tot mai învață ceva unde au nevoie de hărți. Și asta e o bună distracție pentru copii, în care imaginația lor nu poate rătăci în gol, ci trebuie să se țină, așa-zicând, în hotarele unei anumite figuri. Am putea face într-adevăr la copii începutul cu geografia. Figuri de animale, plante etc. ar putea însoți în același timp expunerea; ele trebuie să învieze geografia. Istoria însă ar trebui, credem, să intervină abia mai târziu. 491

În ce privește întărirea atenției, vom nota că ea trebuie întărită în general. O așățare rigidă a gândurilor noastre de un obiect nu este nicidecum un talent, ci, dimpotrivă, o slăbiciune a simțului nostru intern, deoarece în acest caz el e inflexibil și nu poate fi aplicat după plac. Distracția este vrăjmașă oricărei educații. Memoria însă se întemeiază pe atenție.

În ce privește însă *facultățile superioare* ale intelectului, întâlnim aici cultura inteligenței, a puterii de judecare și a rațiunii. Inteligența o putem forma la început, așa-zicând, într-un mod și pasiv, prin arătarea de exemple pentru regulă, sau invers, prin aflarea regulii pentru cazurile singulare. Puterea de judecare arată ce întrebuintare trebuie făcută de inteligență. Ea e necesară pentru a înțelege ceea ce se învață sau se vorbește și pentru a nu repeta ceva fără înțelegere. Câți nu citesc și nu aud ceva fără a o pricepe, chiar dacă o cred!

Prin rațiune înțelegem principiile. Dar trebuie să ne dăm seama că aici e vorba de o rațiune care e încă condusă. Nu e nevoie ca ea să tot vrea să raționeze, dar nici nu trebuie să i se raționeze multe dintre cele ce depășesc conceptele. Aici încă nu e vorba de rațiunea speculativă, ci de reflexiunea asupra a ceea ce se întâmplă, după cauzele și efectele sale. E vorba de o rațiune care, în economia și structura sa, e practică.

Facultățile minții se cultivă cel mai bine în felul că facem noi înșine tot ce vrem să săvârșim, de pildă dacă punem imediat

492 în aplicare regula gramaticală pe care am învățat-o. Înțelegem o hartă cel mai bine dacă o putem face singuri. Ajutorul cel mai mare al înțelegerii este producerea. Învățăm în modul cel mai temeinic și păstrăm cel mai bine ceea ce învățăm, așa-zicând, din noi înșine. Numai puțini oameni însă sunt în stare să o facă. Îi numim autodidacți (αὐτοδιδάκτοι).

La formarea rațiunii trebuie să procedăm în mod socratic. Socrate, care își zicea sieși moașa cunoștințelor auditorilor săi, dă, în dialogurile sale pe care ni le-a păstrat Platon, într-un fel oarecare, exemple de cum se pot scoate chiar la oameni bătrâni unele cunoștințe din rațiunea lor proprie. În multe privințe copiii nu trebuie să aplice rațiunea. Ei nu trebuie să raționeze asupra tuturor lucrurilor. Ei nu trebuie să cunoască principiile acțiunii necesare pentru a-i face bine educați, dar îndată ce e vorba de datorie trebuie să-i facem să cunoască principiile. Dar, în general, trebuie să avem în vedere să nu turnăm în capul lor cunoștințe raționale, ci să scoatem din ei aceste cunoștințe. Metoda socratică ar trebui să constituie regula pentru cea catehetică. Ea este, firește, cam înceată, și e greu să întocmim lucrurile așa încât, atunci când încercăm a scoate la iveală cunoștințele la un elev, ceilalți să învețe și ei ceva în același timp. Metoda catehetică-mecanică este, de asemenea, bună în unele științe; de pildă, în expunerea religiei revelate. În religia generală însă trebuie să aplicăm metoda socratică. Cu privire anume la ceea ce trebuie învățat din punct de vedere istoric, metoda catehetică-mecanică poate fi considerată excelentă.

Aici vom pune și formarea sentimentului de plăcere și neplăcere. Ea trebuie să fie negativă, dar sentimentul însuși nu trebuie moleșit. Înclinarea spre moleșală este pentru om mai rea decât toate relele vieții. E de aceea extrem de important ca copiii să învețe a munci din tinerețe. Copiii, dacă nu sunt alintați, iubesc într-adevăr distracțiile unite cu oboseala, ocupațiile pentru care se cere încordare. În ceea ce privește mâncarea, nu trebuie să-i facem mofturoși și nici nu trebuie să-i lăsăm să aleagă. De obicei mamele le intră copiilor prea mult în voie și, în general, îi moleșesc. Și totuși se observă că

copiii, mai ales băieții, îl iubesc mai mult pe tatăl lor decât pe mamă. Asta se explică, fără îndoială, prin faptul că mamele nu-i lasă să zburde, să alerge etc., de teamă să nu li se întâmple ceva. Tata, care îi ceartă, și chiar îi bate dacă n-au fost cuminți, îi ia totuși uneori la câmp și îi lasă aici să alerge, să se joace și să se veselească după cum e felul băiețesc. 493

Se crede că se poate exercita răbdarea copiilor prin aceea că-i lăsăm să aștepte lungă vreme un lucru dorit. Dar asta n-ar fi tocmai necesar. Firește însă că ei au nevoie de răbdare când sunt bolnavi etc. Răbdarea are două înfățișări. Ea constă sau în faptul că pierdem orice speranță, sau în faptul că dobândim curaj nou. Prima înfățișare nu e necesară dacă cerem totdeauna numai posibilul. Iar curaj nou putem dobândi dacă dorim numai ceea ce e just. La boală, însă, lipsa de nădejde strică tot atât de mult cât e în stare să îndrepte tăria curajului. Cine însă îl mai poate dobândi, cu privire la starea sa fizică sau morală, acela nici nu renunță la speranță.

Copiii nu trebuie făcuți nici timizi. Ei devin astfel mai ales dacă ieșim împotriva lor cu vorbe grele și îi rușinăm adeseori. Amintim aici mai ales strigătul multor părinți: „Să-ți fie rușine!”. Nu se prea vede de ce adică ar avea să se rușineze copiii, când, de pildă, bagă degetul în gură etc. „Nu se obișnuiește, nu se cuvine”, asta le putem spune, dar nu trebuie să le strigăm niciodată: „Să-ți fie rușine!”, decât în cazul în care mint. Natura i-a dat omului rușinea ca să se trădeze când minte. Dacă deci părinții nu le vorbesc copiilor niciodată despre rușine decât atunci când mint, ei în toată viața lor ar roși totdeauna de rușine atunci când mint. Dacă însă îi facem mereu să se rușineze, se înrădăcinează la ei o timiditate care nu-i va părăsi niciodată.

Voința copiilor nu trebuie, cum am spus-o mai sus, frântă, ci trebuie numai condusă așa încât să cedeze în fața piedicilor naturale. La început, firește, copilul trebuie să asculte orbește. E împotriva naturii ca copilul să comande prin țipătul său și ca cel tare să asculte de cel slab. De aceea nu trebuie să cedăm copiilor nici chiar în prima copilărie la țipătul lor, lăsându-i să stoarcă ceva prin silă. De obicei părinții greșesc aici și se încăpățânează apoi să îndrepte lucrurile, refuzând copiilor, mai

494 târziu, tot ce cer ei. Însă e foarte absurd să le refuzăm fără cauză ceea ce așteaptă ei de la bunătatea părinților, și asta numai pentru a le opune rezistență și a-i face pe ei, cei slabi, să simtă superioritatea părinților.

Copiii sunt alintați când li se intră în voie, dar sunt cu desăvârșire rău educați când ne împotrivim de-a dreptul voinței și dorințelor lor. Alintarea se face de obicei atâta vreme cât sunt o jucărie a părinților, mai ales în timpul când încep să vorbească. Din alintare însă rezultă o prea mare pagubă pentru toată viața. Când ne împotrivim voinței copiilor, îi împiedicăm totodată, ce-i drept, să-și manifeste supărarea, ceea ce, firește, trebuie să se întâmple, dar cu atât mai mult sunt ei furioși în interiorul lor. Modul în care ar trebui să se poarte, în acest caz, încă nu l-au cunoscut. Regula ce trebuie să o observăm deci la copiii de vârstă fragedă este ca, atunci când ei țipă și noi credem că li se întâmplă ceva neplăcut, să le venim în ajutor, dar atunci când o fac din simplă supărare să-i lăsăm să țipe. Și aceeași atitudine trebuie observată neîntrerupt și mai în urmă. Rezistența ce o întâlnește copilul în acest caz este foarte naturală, și este, la drept vorbind, negativă, întrucât doar nu facem decât să nu le intrăm în voie. Unii copii însă capătă de la părinți tot ce cer, dacă îi roagă cu stăruință. Dacă lăsăm copiii să dobândească totul prin țipete, ei devin răutăcioși; dacă dobândesc însă totul prin rugăminte, ei devin moleșiți. De aceea, dacă nu intervine o cauză importantă pentru a proceda altfel, noi trebuie să îndeplinim rugămintea copilului. Găsind însă o cauză să nu o îndeplinim, noi nu ne vom lăsa înduplecați nici prin multă rugare. Orice refuz trebuie să fie irevocabil. Acest refuz are apoi efectul nemijlocit că nu trebuie să refuzăm adeseori.

Presupunându-se, ceea ce totuși nu putem admite decât foarte arareori, că copilul are o predispoziție naturală pentru încăpățănare, atunci e cel mai bine să procedăm în felul că, dacă el nu ne face nimic pe plac, nici noi, la rândul nostru, nu-i facem lui nimic pe plac. Frângerea voinței produce o mentalitate de sclav, pe când rezistența naturală produce docilitate.

Cultura morală trebuie să se întemeieze pe maxime, nu pe disciplină. Aceasta împiedică necuviințele, cealaltă formează

modul de gândire. Trebuie să năzuim ca copilul să se deprindă a acționa după maxime, și nu după anumite impulsuri. Prin disciplină nu rămâne decât o deprindere, care se stinge însă totuși cu anii. Copilul trebuie să învețe a acționa după maxime a căror echitate o înțelege el însuși. Vedem însă lesne că la copiii mici acest lucru e greu de făcut, și că de aceea cultura morală cere deci de la părinți și învățători foarte multă pricepere. 495

Când copilul, de pildă, minte, nu trebuie să-l pedepsim, ci să-l întâmpinăm cu dispreț, spunându-i că pe viitor nu i se va da crezare etc. Dacă însă pedepsim copilul când face ceva rău și îl răsplătim când face binele, atunci el face binele pentru a avea bine. Când iese apoi în lume, unde nu se întâmplă așa, căci putem face binele fără a primi răsplată, și răul fără a primi pedeapsă, atunci acest copil devine un om care nu se va gândi la altceva decât cum ar putea străbate bine în lume, și el va fi bun sau rău după cum va găsi că e mai folositor pentru dânsul.

Maximele trebuie să izvorască din om însuși. În cultura morală trebuie să căutăm chiar de cu bună vreme să dăm copiilor noțiuni despre ceea ce este bine sau rău. Dacă vrem să întemeiem moralitatea, nu trebuie să pedepsim. Moralitatea este ceva atât de sfânt și de sublim încât nu e îngăduit să o aruncăm așa, cu dispreț, punând-o în același rang cu disciplina. Prima străduință în educația morală este de a forma un caracter. Caracterul stă în abilitatea de a acționa după maxime. La început ne însușim maxime ale școlii, iar mai târziu, maxime ale umanității. La început, copilul ascultă de legi. Maximele sunt și ele legi, dar subiective; ele izvorăsc din propria inteligență a omului. Nici o călcare a legii școlii însă nu trebuie să treacă nepedepsită, deși pedeapsa trebuie să fie totdeauna potrivită greșelii.

Dacă vrem să formăm la copii un caracter, trebuie să ne dăm bine seama ca să-i facem să observe în toate lucrurile un anumit plan, anumite legi, care trebuie urmate cu cea mai mare exactitate. Astfel le fixăm, de pildă, un timp pentru dormit, pentru muncă, pentru distracție, și acest timp apoi nu trebuie nici prelungit, nici scurtat. În chestiunile indiferente le putem lăsa copiilor alegerea, numai că ei trebuie să respecte totdeauna

ceea ce și-au fixat o dată ca lege. La copii însă nu trebuie să formăm caracterul unui cetățean, ci caracterul unui copil.

496 Oamenii care nu și-au propus anumite reguli sunt șovăitori; adeseori nu știm cum să-i luăm, și nicicând nu putem ști bine ce trebuie să credem despre ei. E drept că adeseori îi dojenim pe acei oameni care acționează totdeauna după reguli, de pildă pe omul care, după ceas, a fixat pentru fiecare acțiune un timp anumit; dar de multe ori această dojană e nedreaptă, și această regularitate, deși pare a fi pedanterie, este o dispoziție spre formarea caracterului.

De caracterul unui copil, mai ales al unui elev, ține înainte de toate ascultarea. Aceasta este de două feluri: mai întâi o ascultare față de de *voința absolută*, apoi, în al doilea rând, și față de *voința cunoscută ca rațională și bună* a unui conducător. Ascultarea poate fi dedusă din constrângere, și atunci ea e *absolută*, sau din încredere, și atunci ea e de celălalt fel. Această din urmă ascultare, *voluntară*, e foarte importantă; dar și cea dintâi e foarte necesară, deoarece pregătește copilul pentru îndeplinirea acelor legi pe care trebuie să le îndeplinească în viitor ca cetățean, deși poate că nu-i sunt pe plac.

De aceea copiii trebuie să stea sub o anumită lege a constrângerii. Această lege însă trebuie să fie universală, ceea ce e de observat mai ales în școli. Învățătorul n-are voie să arate, între mai mulți copii, nici o predilecție, nici o preferință față de un copil în mod deosebit. Căci altfel legea încetează de a fi universală. Îndată ce copilul vede că nu toți ceilalți trebuie să se supună și ei aceleiași legi, el devine rebel.

Se tot vorbește că copiilor trebuie să li se înfățișeze toate în așa fel încât ei să le facă din înclinație-plăcere. În unele cazuri, firește că e bine așa, dar sunt multe lucruri pe care trebuie să le prescriem și ca datorie. Asta aduce apoi mare folos pentru întreaga viață. Căci cu privire la dările publice, la munca avută în diferitele funcțiuni și în multe alte cazuri, ne poate conduce numai datorია, nu înclinația. Presupunându-se chiar că copilul n-ar pricepe datorია, totuși e mai bine așa, și copilul va înțelege, credem, totuși, că ceva este datorია sa ca copil, mai greu, însă, că ceva este datorია sa ca om. Dacă ar

putea înțelege și acest lucru, ceea ce însă nu e cu puțință decât la o vârstă mai înaintată, ascultarea ar fi și mai perfectă.

Orice călcare a unei porunci la un copil este o lipsă de ascultare, și aceasta are drept consecință o pedeapsă. Și la o călcare a poruncii din nebagare de seamă pedeapsa nu este de prisos. Această pedeapsă este sau *fizică*, sau *morală*.

Pedepsirea e *morală* când lovim în tendința individului de a fi onorat și iubit, tendința care ajută moralitatea, de pildă când umilim copilul, primindu-l cu o răceală glacială. Aceste înclinații trebuie susținute cât se poate de mult. De aceea acest fel de pedepsire este cel mai bun, deoarece vine în ajutorul moralității; de pildă, când copilul minte, o privire disprețuitoare este o pedeapsă suficientă și cea mai potrivită pedeapsă. 497

Pedepsele *fizice* constau sau în refuzarea lucrurilor dorite, sau în aplicarea pedepselor. Felul dintâi e înrudit cu pedeapsa morală și este negativ. Celelalte pedepse trebuie aplicate cu luare-aminte, ca să nu rezulte de aici o *indoles servilis* (dispozițiune servilă). Nu e bine să împărțim copiilor răsplăți, căci aceasta îi face interesați și produce o *indoles mercenaria* (dispozițiune mercenară).

Ascultarea este, mai departe, sau ascultarea *copilului*, sau a *adolescentului*. Călcare ea e urmată de pedeapsă. Aceasta este sau de fapt o pedeapsă *naturală*, pe care și-o atrage omul singur prin purtarea sa, de pildă când copilul se îmbolnăvește dacă mănâncă prea mult, și aceste pedepse sunt cele mai bune, deoarece omul le experimentează în tot cursul vieții sale, și nu numai în copilărie; sau însă pedeapsa e *artificială*. Înclinația de a fi onorat și iubit este un mijloc sigur de a proceda în pedepsire în așa fel încât ea să fie durabilă. Pedepsele fizice nu trebuie să fie decât o completare a celor morale. Când pedepsele morale nu mai ajută deloc și când trecem apoi la pedepse fizice, prin acestea nu se mai formează totuși un caracter bun. La început însă constrângerea morală trebuie să înlocuiască lipsa reflexiunii copiilor.

Pedepsele care se aplică cu semne de mânie au un efect negativ. Copiii le consideră în acest caz numai ca urmări asupra lor, persoana lor fiind obiect al afectului altuia. În

general, pedepsele trebuie să li se aplice copiilor totdeauna ținându-se seama ca ei să vadă că numai îndreptarea lor este scopul ultim al pedepselor. A lăsa copiii să mulțumească, să sărute mâna etc., când sunt pedepsiți, e absurd și îi face pe copii servili. Când pedepsele fizice sunt deseori repetate, ele produc încăpățănare și, dacă părinții își pedepsesc copiii pentru încăpățănare, ei îi fac tot mai încăpățânați. Și nu totdeauna oamenii cu înfățișare aspră sunt și cei mai răi, ci adeseori ei se lasă lesne înduplecați dacă li se vorbește cu blândețe.

498 Ascultarea adolescentului se deosebește de ascultarea copilului. Ea constă în supunerea la regulile datoriei. A face ceva din datorie înseamnă a asculta de rațiune. A vorbi copiilor de datorie e osteneală zadarnică. La urmă ei consideră datoria ca un lucru a cărui neobservare e urmată de nuia. Copilul ar putea fi condus numai prin instincte, dar, îndată ce a crescut mai mare, trebuie să intervină și noțiunea datoriei. Și rușinarea nu trebuie pusă în aplicare la copii, ci abia la vârsta tinereții. Ea nu se poate ivi decât abia când sentimentul de onoare a prins rădăcini.

Un al doilea element principal în întemeierea caracterului copiilor este dragostea de adevăr. Ea este trăsătura fundamentală și nota esențială a unui caracter. Un om care minte n-are nici un caracter, și, dacă are ceva bun într-insul, asta rezultă numai din temperamentul său. Unii copii au o înclinație spre minciună, care foarte adeseori trebuie atribuită unei imaginații vioaie. E obligația tatălui să vegheze ca copiii să se dezobișnuiască a minți; căci mamele de obicei consideră aceasta ca un lucru lipsit de importanță sau de importanță prea mică; ba ele găsesc chiar în această manifestare o dovadă, măgulitoare lor, privind excelențele dispozițiuni și capacități ale copiilor lor. Dar aici este locul să se facă întrebuire de rușinare, căci acum copilul o pricepe bine. Îmbujorarea de rușine ne trădează când mințim, dar nu este totdeauna o dovadă. Adeseori ne îmbujorăm rușinându-ne de obrăznicia altuia de a ne învinui de ceva. În nici o condiție nu trebuie să căutăm să stoarcem

de la copii adevărul prin pedepse, doar că minciuna lor ar atrage chiar îndată o pagubă după sine, și atunci îi vom pedepsi din cauza pagubei. Pierderea stimei este unica pedeapsă potrivită pentru minciună.

Pedepsele mai pot fi împărțite în *negative* și *pozitive*, dintre care cele dintâi s-ar aplica în caz de lene sau imoralitate, de pildă când copilul minte, sau e lipsit de politețe, sau nu e sociabil. Pedepsele pozitive însă se vor aplica pentru rea-voință. Înainte de toate, însă, trebuie să ne ferim de a purta mânie față de copii.

Un al treilea element în caracterul copilului trebuie să fie *sociabilitatea*. El trebuie să țină prietenie cu alții și să nu fie totdeauna singur pentru sine. Unii învățători sunt împotriva acestui lucru în școli, dar această poziție e foarte nedreaptă. Copiii să se pregătească pentru cea mai dulce dintre desfătărilor vieții. Învățătorii însă nu trebuie să prefere pe nici unul dintre elevi pentru talentele sale, ci numai pentru caracterul său, deoarece, altminteri, se ivește o invidie potrivnică prieteniei.

499

Copiii mai trebuie să fie sinceri, iar în privirile lor, senini ca soarele. Numai inima veselă e capabilă să simtă plăcere pentru ceea ce-i bine. O religie ce-l face pe om întunecat la suflet e greșită; căci el trebuie să-l servească pe Dumnezeu cu inimă veselă, și nu din silă. Inima veselă nu trebuie ținută totdeauna sub severitatea constrângerii școlii, căci în acest caz ea e în scurtă vreme înăbușită. Când are libertate, ea se reface iarăși. În acest scop servesc anumite jocuri la care copilul are libertate, și unde se străduiește să-i întrecă totdeauna pe ceilalți în ceva. Sufletul devine apoi iarăși senin.

Mulți oameni cred că anii lor din tinerețe au fost cei mai buni și cei mai plăcuți din viața lor. Dar nu este tocmai așa. Sunt anii cei mai apăsători, căci atunci suntem prea de tot supuși disciplinei, și arareori putem avea un prieten adevărat, și încă mai rar libertate. Chiar Horațiu zice: *Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.*¹

¹ „Multe a îndurat și a făcut copilul, el a asudat și a degerat” (n.tr.).

*

Copiii nu trebuie instruiți decât în astfel de lucruri care sunt potrivite pentru vârsta lor. Unii părinți se bucură când copiii lor pot vorbi de timpuriu ca bătrânii. Din astfel de copii însă nu iese, de obicei, nimic bun. Un copil nu trebuie să fie mai deștept decât se cere pentru un copil. El nu trebuie să devină un imitator orb. Un copil însă care e înzestrat cu maxime morale potrivite bătrâneții iese cu totul în afară de menirea anilor săi, și nu face decât să maimuțarească. Copilul să nu aibă decât inteligența unui copil și să nu se arate prea devreme. Un astfel de copil nu va deveni niciodată un bărbat priceput și cu inteligență senină. Tot așa de insuportabil devine copilul care vrea să urmeze chiar toate modele, de pildă când vrea să fie frizat, să poarte manșete, și poate chiar și tabachere. Prin aceasta el capătă o înfățișare afectată, care nu-i șade bine unui copil. Societatea bună îi este o povară, iar virtutea bărbătească îi lipsește, în cele din urmă, cu desăvârșire. Tocmai de aceea trebuie să luptăm de cu bună vreme și împotriva vanității sale, sau, mai bine zis, nu trebuie să i se dea prilejul de a deveni vanitos. Asta se întâmplă însă când copiilor chiar de timpuriu li se tot vorbește de cât de frumoși sunt, de cât de minunat îi prinde cutare sau cutare podoabă, sau dacă li se promet și li se dau podoabe ca răsplată. Podoabele nu se potrivesc copiilor. Îmbrăcămintea lor, curată și modestă, ei trebuie să o primească numai ca pe ceva necesar. Dar și părinții nu vor pune preț pe acestea, nu se vor uita mereu în oglindă, căci și în aceste lucruri, ca în toate, pilda este atotputernică și întărește sau nimicește povața bună.

Despre educația practică

Educația practică cuprinde: 1) abilitatea, 2) prudența, 3) moralitatea. În ce privește *abilitatea*, să avem grijă ca ea să fie temeinică, și nu trecătoare. Nu trebuie să avem aparența ca și cum am avea cunoștințe despre lucruri pe care totuși mai apoi nu le putem înfăptui. Temeinicia trebuie să se arate în abilitate și să devină cu încetul obișnuință în modul de gândire. Temeinicia constituie elementul esențial al caracterului unui bărbat. Abilitatea e necesară și talentului.

În ce privește *prudența*, ea rezidă în arta de a pune abilitatea în practică, adică de a vedea cum putem să ne servim de oameni pentru scopurile noastre. Pentru aceasta e nevoie de multe lucruri. La drept vorbind, prudența e cea din urmă însușire a omului; însă, după valoare, ea ocupă locul al doilea.

Dacă ar fi să lăsăm copilul în seama prudenței, el ar deveni închis și nepătruns, dar ar putea pătrunde pe ceilalți. Mai ales ar trebui să fie de nepătruns cu privire la caracterul său. Arta aparenței exterioare este buna-cuviință. Și această artă trebuie s-o posedăm. A pătrunde pe alții e dificil, dar e necesar să pricepem această artă și, pe de altă parte, să ne facem pe noi înșine impenetrabili. Pentru asta se cere disimulare, adică ascunderea propriilor defecte și acea aparență exterioară. Disimularea nu este totdeauna fățarnicie, și poate fi îngăduită uneori, dar se apropie totuși de nesinceritate. Fățarnicia este un mijloc foarte urăcios. Prudența cere să nu ne ieșim îndată

din fire; dar nici nu trebuie să fim prea nepăsători. Nu trebuie deci să fim vehemenți, dar trebuie totuși să fim hotărâți. A fi hotărât se deosebește de a fi vehement. Un om *hotărât* (*strenuus*) este acela care are plăcere pentru a voi. Aceasta contribuie la moderarea afectului. Prudența e necesară pentru temperament.

501 *Moralitatea* privește caracterul. *Sustine et abstine* este pregătirea pentru o moderație înțeleaptă. Dacă vrem să formăm un caracter bun, trebuie să înlăturăm mai întâi pasiunile. Omul trebuie să se deprindă cu privire la înclinațiile sale așa încât să nu devină pasionat, ci el trebuie să învețe a se lipsi de ceva dacă i se refuză. *Sustine* înseamnă „răbdă și deprinde-te a suporta!”.

Se cere curaj și înclinație dacă vrem să învățăm a ne lipsi de ceva. Trebuie să ne obișnuim cu refuzuri, rezistență etc.

Temperamentului îi aparține simpatia. O simpatie duioasă și languroasă trebuie evitată la copii; ea se potrivește numai unui caracter sensibil. Simpatia se mai deosebește de milă și este un rău care constă în a te tot văicări despre un lucru sau altul. Ar trebui să dăm copiilor bani de buzunar din care să poată ajuta pe cei nevoiași, și aici am vedea dacă sunt milostivi sau ba; dacă sunt însă totdeauna darnici numai cu banii părinților lor, asta nu înseamnă nimic.

Maxima Festina lente indică o activitate continuă la care trebuie să ne grăbim foarte, pentru a învăța mult, deci *festina*. Dar trebuie să învățăm și cu temei, și deci să avem timp pentru fiecare lucru, deci *lente*. Or, se pune chestiunea: ce este preferabil, să avem o mare cantitate de cunoștințe, sau numai una mai mică, dar temeinică? E mai bine să știm puțin, dar acest puțin cu temei, decât mult și superficial, căci în sfârșit tot se observă lipsa de profunzime, în cazul din urmă. Dar copilul nu știe, firește, în ce împrejurări se poate afla, pentru a avea nevoie de cutare sau cutare fel de cunoștințe; și, de aceea, cel mai bine este să știe din toate câte ceva temeinic, căci altminteri el înșală pe alții cu cunoștințele sale învățate doar la suprafață.

Lucrul cel mai important este întemeierea caracterului. Acesta rezidă în hotărârea neclintită a voinței de a face ceva, și

apoi în executarea reală a acestei hotărâri. *Vir propositi tenax*¹, zice Horațiu, și în aceasta constă un caracter bun! De pildă, când am făgăduit cuiva ceva, trebuie să-mi țin promisiunea, chiar dacă mi-ar aduce pagubă. Căci un bărbat care-și propune ceva, dar nu o face, nu poate avea încredere nici în sine însuși; de pildă, când cineva își propune să se scoale totdeauna de dimineață pentru a studia, sau pentru a face cutare sau cutare lucru, sau pentru a face o plimbare, și primăvara se scuză că dimineața e încă prea rece și i-ar putea face rău, vara însă că dimineața se poate dormi așa de bine și că somnul îi este plăcut, amânând astfel de azi pe mâine executarea hotărârii sale, în acest fel, până la urmă, el nu se mai încrede nici în sine însuși. 502

Ceea ce este împotriva moralei se exclude din astfel de hotărâri. La un om rău caracterul e foarte stricat, dar aici el se mai numește și neînduplecare, deși ne place totuși văzând că își înfăptuiește hotărârile și e statornic, cu toate că ar fi mai bine dacă s-ar manifesta în acest fel în lucruri bune.

Cel ce amână totdeauna executarea hotărârilor sale nu plătește mult. Așa-zisa pocăință viitoare este de acest fel. Căci omul care a trăit totdeauna în desfrâu și vrea să se pocăiască într-o clipă nu poate reuși nicidecum să o facă, întrucât doar nu se poate întâmpla dintr-o dată minunea ca el să devină ceea ce este acela care și-a întrebuințat bine toată viața și a avut totdeauna gânduri cinstite. Tot de aceea nu putem aștepta nimic nici de la pelerinaje, cazne și posturi; căci nu se poate pricepe cum pelerinajele și alte obiceiuri pot contribui să facă dintr-o dată dintr-un om desfrânat un om nobil.

Ce folos poate ieși pentru cinste și îndreptare când postim ziua, iar noaptea, în schimb, mâncăm încă o dată pe atâta, sau când impunem corpului o caznă care nu poate contribui cu nimic la schimbarea sufletului?

Pentru a întemeia în copii un caracter moral, trebuie să ne însemnăm următoarele:

Trebuie să-i facem, prin pilde și porunci, să înțeleagă pe cât se poate datoriile pe care trebuie să le îndeplinească.

¹ „Omul neclintit în hotărârile sale” (n.red.).

Datoriile pe care le are de îndeplinit copilul nu sunt decât datoriile obișnuite față de sine însuși și față de alții. Aceste datorii trebuie deci deduse din natura obiectului. Aici vom considera deci mai de aproape:

503 a) Datoriile față de sine însuși. Acestea nu constau în a-și procura o îmbrăcăminte strălucită, în a da ospețe grandioase etc., deși totul trebuie să fie frumos și curat. Ele nu constau nici în căutarea satisfacerii poftelor și dorințelor noastre, căci, dimpotrivă, omul trebuie să fie foarte sobru și moderat, pentru a avea în interiorul său o anumită demnitate ce-l înalță înaintea tuturor creaturilor, și datoria lui este de a face să se arate în persoana sa proprie această demnitate a umanității.

Dar noi ne lepădăm de această demnitate a umanității când, de pildă, ne dedăm beției, când săvârșim păcate împotriva naturii, când ne aruncăm în tot felul de desfrâuri etc., ceea ce îl înjosește pe om cu mult sub animale. Mai apoi, când omul se târăște înaintea altora, făcându-le neîntrerupt complimente, în nădejdea de a dobândi printr-o purtare atât de nedemnă bunăvoința lor, atunci și acestea sunt împotriva demnității umanității.

Demnitatea omului am putea face să o simtă copilul chiar la el însuși, de pildă în caz de necurățenie, care, cel puțin, doar e scârboasă pentru oameni. Dar copilul se poate înjosi și, de fapt, sub demnitatea umanității prin minciună, întrucât doar poate gândi și comunica altora gândurile sale. Mințitul îl face pe om să devină obiect al disprețului general și e un mijloc să-i răpească în fața sa proprie stima și încrederea pe care fiecare ar trebui s-o aibă pentru sine.

b) Datoriile față de alții. Respectul și stima pentru dreptul oamenilor trebuie să i se întipărească copilului chiar foarte de timpuriu, și trebuie să veghem bine ca să le pună în practică; de pildă, când un copil întâlnește alt copil mai sărac și îl împinge cu trufie din cale sau de lângă sine, îl lovește etc., atunci să nu zicem: „Nu face asta, asta îl doare pe celălalt; fii milos! E doar un copil sărman” etc., ci să ne arătăm și față de dânsul cu aceeași trufie, făcându-l să simtă cât de potrivnică a fost purtarea sa dreptului omenirii. Însă copiii n-au, propriu-zis,

deloc mărinimie. Asta o putem vedea, de pildă, din faptul că dacă părinții îi poruncesc copilului lor să dea altuia jumătate din pâinea sa cu unt, fără ca el să primească apoi din partea lor, în schimb, o bucată și mai mare, atunci copilul sau nu dă nimic, sau totuși foarte arareori și cu neplăcere. Și nici nu putem doar să-i vorbim copilului multe de mărinimie, deoarece el încă n-are nimic în stăpânirea sa.

Mulți autori au omis cu desăvârșire secțiunea moralei care cuprinde datoriile față de sine însuși, sau au explicat-o greșit, cum a făcut-o *Crugott*. Datoria față de sine însuși stă însă, cum am spus, în aceea că omul păstrează, în persoana sa proprie, demnitatea umanității. El se dojenește când are înaintea ochilor ideea umanității. El are, în ideea sa, un original cu care se compară. Când numărul anilor sporește, când instinctul sexual începe să se deștepte, atunci e momentul critic, în care numai demnitatea omului e singura în stare să-l țină pe tânăr în frâu. Dar de cu bună vreme trebuie să-i dăm tânărului indicații cum are să se ferească de cutare sau cutare lucru.

Școlilor noastre le lipsește aproape cu desăvârșire ceea ce ar contribui în mod considerabil de mult la formarea copiilor în probitate, anume un catehism al dreptului. Acesta ar trebui să conțină cazuri care ar fi populare, care s-ar întâmpla în viața obștească și în care s-ar ivi totdeauna de la sine întrebarea dacă ceva e just sau nu. De pildă, când cineva care ar trebui să-l plătească astăzi pe creditorul său e mișcat de înfățișarea unui nevoiaș și îi dă acestuia suma pe care o datorește și pe care ar trebui s-o plătească acum, e asta just sau nu? Nu! e injust, căci eu trebuie să fiu liber dacă vreau să împart binefaceri. Și, dacă dau sărmanului banii, eu fac o faptă merituoasă; dacă plătesc însă datoria mea, eu săvârșesc o faptă obligatorie. Mai apoi, dacă e îngăduită o minciună din necesitate? Nu! Nu se poate imagina nici un singur caz în care minciuna ar merita scuză, cel puțin înaintea copiilor, care altminteri ar considera ca necesitate orice lucru de nimic și și-ar permite mai adeseori minciuni. Dacă ar exista o astfel de carte, am putea fixa cu mult folos o oră pe zi pentru a învăța din ea copiii să

cunoască și să iubească din suflet dreptul oamenilor, acest ochi al lui Dumnezeu pe pământ.

În ce privește obligația de binefacere, ea este o obligație numai imperfectă. Nu trebuie să facem inima copiilor moale, pentru a fi afectată de soarta altuia, ci s-o facem hotărâtă. Inima lor să nu fie plină de sentiment, ci plină de ideea datoriei. Mulți oameni devin într-adevăr neîndurători pentru că, după ce se arătaseră miloși, se văzură adeseori înșelați. A vrea să facem ca un copil să înțeleagă latura meritorie a faptelor este în zadar. Preoții greșesc foarte adeseori prezentând operele de binefacere ca ceva merituos. Fără a ne gândi la faptul că în fața lui Dumnezeu nu putem face niciodată mai mult decât datoria noastră, este, de asemenea, numai datoria noastră de a face bine celui sărac. Căci inegalitatea bunăstării oamenilor rezultă numai din împrejurări întâmplătoare. Posedând avere, eu n-am s-o mulțumesc decât faptului că eu sau predecesorul meu am avut norocul să profităm de acele împrejurări, iar considerarea față de totalitate rămâne totuși oricând aceeași.

Invidia se deșteaptă când facem copilul atent să se prețuiască pe sine după valoarea altora. El ar trebui, dimpotrivă, să se prețuiască după ideile rațiunii sale. De aceea, umilința nu este, într-adevăr, nimic altceva decât comparația valorii proprii cu perfecțiunea morală. Astfel, de pildă, religia creștină învață nu atât umilința, cât mai vărtos îl face pe om umil, deoarece, în temeiul ei, el trebuie să se compare cu supremul model al perfecțiunii. Foarte greșit este de a face să stea umilința în a se prețui pe sine mai prejos de alții. „Vezi cum se poartă cutare sau cutare copil!” etc. – un apel de acest fel nu produce decât un fel de gândire prea puțin nobilă. Când omul prețuiește valoarea sa proprie după alții, el caută sau să se înalțe deasupra celuiilalt, sau să scadă valoarea celuiilalt. Acest lucru din urmă însă este invidia. În acest caz căutăm să născocim totdeauna în sarcina altuia o greșală; căci, dacă acel om n-ar exista, nici n-am putea fi comparați cu el, noi am fi cei mai buni. Prin reaua aplicare a spiritului de emulație, nu se face decât să se trezească invidia. Cazul în care emulația ar mai putea servi pentru ceva este acela de a convinge pe cineva

de posibilitatea înfăptuirii unui lucru, de pildă când cerem de la un copil să învețe o lecție arătându-i că alții o pot face.

În nici un fel nu ne este îngăduit să lăsăm ca un copil să rușineze pe alt copil. Toată trufia întemeiată pe avantajele norocului trebuie să căutăm a o înlătura. În același timp însă trebuie să căutăm să întemeiem la copii franchețea. Ea este o încredere modestă în sine însuși. Prin ea omul e pus în starea de a-și arăta toate talentele într-un mod cuvenit. Ea trebuie să fie bine deosebită de insolență, care constă în indiferența față de judecata altora.

Toate dorințele omenești sunt sau formale (libertate și putere), sau materiale (raportate la un obiect), dorințe ale iluziei sau delectării, sau, în sfârșit, ele se referă la simpla durată a amândurora ca elemente ale fericirii.

Dorințe de primul fel sunt: ambiția, setea de dominație și de avere. Cele de felul al doilea: plăcerea sexuală (voluptatea), plăcerea pentru lucruri (traie bun) sau plăcerea socială (gust pentru conversație). Dorințe de felul al treilea, în sfârșit, sunt: dragostea de viață, de sănătate, de comoditate (pentru viitor, scutire de griji). 506

Vicii însă sunt sau cele ale răutății, sau cele ale josniciei, sau cele ale prostiei. Celor dintâi le aparțin: invidia, nemulțumirea și bucuria de paguba altuia; celor de felul al doilea: nedreptatea, necredința (fățarnicia), desfrânarea, atât în risipa bunurilor, cât și a sănătății (lipsa de măsură) și a onoarei. Vicii de categoria a treia sunt lipsa de dragoste, zgârcenia, lenea (moleșeala).

Virtuțile sunt sau virtuți ale *meritului*, sau numai ale *obligației*, sau ale *nevinovăției*. Celor dintâi le aparține mărînimia (care stă în a se învinge pe sine, atât în răz bunare, cât și în comoditate și în setea de bogăție), binefacerea, stăpânirea de sine; la categoria a doua: probitatea, buna-cuviință și dragostea de pace; la a treia, în sfârșit, onestitatea, modestia și cumpătarea.

Întrebarea e dacă omul este din natură bun sau rău din punct de vedere moral. Nici una din amândouă, căci din natură el nu este nicidecum o ființă morală; el devine o ființă morală numai

dacă rațiunea sa se înalță până la noțiunile datoriei și legii. Putem totuși afirma că de la origine el are în sine impulsuri spre toate viciile, căci el are înclinații și instincte care îl împing, deși rațiunea îl mână în direcția opusă. De aceea el nu poate deveni bun din punct de vedere moral decât prin virtute, deci prin constrângere proprie, deși poate fi nevinovat când lipsesc imboldurile.

Viciile rezultă mai ales din faptul că starea civilizată violentează natura, iar menirea noastră ca oameni este doar de a ieși din starea naturală barbară, în care nu suntem decât animale.

În educație totul depinde de faptul de a stabili pretutindeni principii exacte, făcându-i pe copii să le înțeleagă și să le primească cu plăcere. Ei trebuie să învețe a pune în locul disprețului, urii, oroarea de ceea ce-i revoltător și absurd; a pune numai oroarea interioară în loc de cea exterioară, față de oameni și față de pedepsele divine; stimă de sine și demnitate interioară – în locul opiniei oamenilor, valoare interioară a acțiunii și a făptuirii – în loc de vorbe și emoții, inteligență – în loc de sentiment, și veselie și pietate cu bună-dispoziție – în loc de devoțiune morocânoasă, timidă și întunecată.

Înainte de toate, însă, trebuie să ferim copiii și de primejdia de a prețui prea din cale-afară *merita fortunae* (meritele norocului).

*

În ce privește educația copiilor în raportul ei cu religia, se ivește mai întâi chestiunea dacă e posibil să întipărim copiilor de timpuriu idei religioase. Asupra acestui lucru s-a discutat foarte mult în pedagogie. Ideile religioase presupun totdeauna ceva teologie. Or, ar fi oare să se poată preda o teologie tineretului, care nu cunoaște lumea, care nu se cunoaște încă nici pe sine? E oare posibil ca tineretul, care nu cunoaște încă datoria, să fie în stare a înțelege o datorie nemijlocită către Dumnezeu? Atâta e cert, că, dacă s-ar putea face ca copiii să nu fie martori la nici un act de venerație a ființei supreme, chiar să nu audă nici numele lui Dumnezeu, ar fi atunci potrivit cu ordinea lucrurilor să-i conducem mai întâi spre scopurile

umane și spre ceea ce i se cuvine omului, să agerim puterea lor de judecare, să-i informăm despre ordinea și frumusețea operelor naturii, să mai adăugăm apoi o cunoaștere mai amplă a structurii universului și să le deschidem abia după acestea pricepera pentru ideea unei ființe supreme, a unui legiuitor. Cum însă, după starea actuală a societății noastre, asta nu e posibil, faptul că am vrea să-i învățăm abia târziu ceva despre Dumnezeu, pe când ei ar auzi totuși numele lui și ar vedea servindu-i-se, ar produce la ei sau indiferență, sau idei greșite, de pildă frică de puterea lui Dumnezeu. Cum însă e de temut că această frică s-ar putea cuibări în fantezia copiilor, noi trebuie să evităm de a căuta să le dăm prea devreme noțiuni religioase. Dar asta nu trebuie să fie o chestiune de memorie, simplă imitație și numai maimuțareală, ci calea pe care o alegem trebuie să fie totdeauna în acord cu natura. Chiar fără noțiuni abstracte despre datorie, despre obligații, despre bună sau rea-purtare, copiii vor înțelege că există o lege a datoriei, că nu comoditatea, folosul etc. au s-o determine, ci ceva universal, care nu se îndreaptă după toanele oamenilor. Dar învățătorul însuși trebuie să-și facă această idee.

Mai întâi trebuie să atribuim totul naturii, apoi însă chiar pe aceasta însuși lui Dumnezeu, arătând cum, de pildă, mai 508
întâi totul a fost orânduit pentru conservarea speciilor și echilibrarea lor, dar pe departe, totodată, și pentru om, ca să poată deveni fericit prin străduința proprie.

Noțiunea de Dumnezeu s-ar putea lămuri la început cel mai bine prin analogie cu cea a unui tată sub a cărui îngrijire stăm; în acest fel se poate arăta foarte lesne necesitatea solidarității oamenilor, considerându-i ca făcând parte dintr-o familie.

Dar ce este oare religia? Religia este legea în noi, întrucât primește putere asupra noastră de la un legiuitor și judecător; ea este o morală aplicată la cunoașterea lui Dumnezeu. Dacă nu unim religia cu moralitatea, religia devine numai un mod de a solicita favoarea cerească. Laudele aduse lui Dumnezeu, rugăciunile, frecventarea bisericilor nu sunt menite decât să dea omului puteri noi, curaj nou pentru îndreptare, sau să fie expresia unei inimi însuflețite de ideea datoriei. Acestea nu

sunt decât pregătiri la fapte bune, dar nu sunt ele însele fapte bune, și nu putem deveni plăcuți ființei supreme în alt mod decât devenind mai buni.

Trebuie să începem mai întâi la copil cu legea pe care o poartă în sine. Omul se disprețuiește pe sine însuși dacă e vicios. Acest dispreț își are temeiul în omul însuși, și el nu se disprețuiește numai din cauză că Dumnezeu a oprit răul. Căci nu e necesar ca legiuitorul să fie totodată autorul legii. Astfel, un principe poate opri în țara sa furtul, fără să poată fi numit din această cauză autorul opririi furtului. De aici omul învață să înțeleagă că numai buna sa purtare îl face demn de fericire. Legea divină trebuie să apară totodată ca lege naturală, căci ea nu este arbitrară. De aceea religia intră în orice moralitate.

Dar nu trebuie să începem cu teologia. O religie care e clădită numai pe teologie nu poate conține niciodată ceva moral. Vom găsi în ea numai frică, pe de o parte, și nădejde și străduință de răsplată, pe de altă parte, și acestea nu produc apoi decât un cult superstițios. Moralitatea deci trebuie să premerge, iar teologia să-i urmeze, și asta se numește religie.

509 Legea în noi se numește conștiință. Conștiința este, propriu-zis, aplicarea acțiunilor noastre la această lege. Reproșurile conștiinței vor fi fără efect dacă nu ne-o gândim ca reprezentând pe Dumnezeu, care și-a stabilit tronul său sublim deasupra noastră, dar și în noi – tribunalul său. Dacă religia nu se adaugă la conștiința morală, ea este fără efect. Religie fără conștiință morală este un cult superstițios. Vrem să servim lui Dumnezeu, de pildă când îl laudăm, când preamărim puterea sa, înțelepciunea sa, fără să ne gândim cum să împlinim legile divine, ba chiar fără a cunoaște și a cerceta puterea sa, înțelepciunea sa etc. Aceste preamăriri sunt un narcotic pentru conștiința unor astfel de oameni și o pernă pe care ea să poată dormi liniștită.

Copiii nu pot pricepe toate noțiunile religioase, unele însă trebuie să li se întipărească, cu toate acestea, numai că trebuie să fie mai mult negative decât pozitive. A-i face pe copii să recite formule, asta nu servește la nimic și nu produce decât o idee greșită despre pietate. Adevărata venerație a lui Dumnezeu

constă în a făptui după voința lui Dumnezeu, și acest lucru trebuie să-l învețe copiii. Trebuie să luăm aminte, la copii precum și la noi înșine, ca numele lui Dumnezeu să nu fie luat în deșert atât de adeseori. Chiar dacă îl întrebuițăm la felicitări, ba chiar în intenție pioasă, și acesta este un abuz. Ideea de Dumnezeu ar trebui să-l pătrundă pe om, ori de câte ori pronunță numele său, cu respect, și de aceea ar trebui să-l întrebuițeze arareori, și niciodată cu ușurință. Copilul trebuie să învețe a simți cu respect pentru Dumnezeu, ca înaintea stăpânului vieții și al întregii lumi; mai departe, ca înaintea celui ce poartă grijă de om, și, în al treilea rând, în sfârșit, ca înaintea judecătorului său. Se istorisește că Newton, totdeauna când pronunța numele lui Dumnezeu, se oprea o clipă și reflecta.

Lămurindu-i-se în același timp noțiunea de Dumnezeu și de datorie, copilul învață cu atât mai bine a respecta prevederea divină pentru creaturi, și e ferit prin asta de tendința spre distrugere și cruzime care se manifestă așa de multe ori în maltratarea unor animale mici. Totodată ar mai trebui să povățuim tineretul să descopere binele în rău; de pildă, fiarele, insectele sunt modele de curățenie și sânguință. Oamenii răi arată binele legii. Păsările care vânează viermi apără grădina etc.

Trebuie să le dăm deci copiilor unele noțiuni despre ființa supremă, pentru ca ei, văzând pe alții rugându-se etc., să știe cui se roagă și de ce o fac. Aceste noțiuni trebuie însă să nu fie decât puține la număr și să fie, cum s-a spus, numai negative. 510 Dar trebuie să începem a le întipări copiilor chiar din prima tinerețe, luând însă totodată bine seama ca ei să nu stimeze oamenii după practica religiei lor, căci, cu toată diversitatea religiilor, există totuși pretutindeni o unitate a religiei.

*

Aici, la sfârșit, vom adăuga câteva observații de care ar trebui să țină seama mai ales tineretul, la intrarea în adolescență. În acest timp tânărul începe a face anumite deosebiri pe care nu le făcea înainte. Anume, mai întâi, deosebirea sexelor. Natura a aruncat asupra acestei chestiuni

un anumit vâl de taină, ca și cum acest lucru ar fi ceva ce pentru om nu este cu totul cuviincios și este numai o trebuință a animalității în om. Natura a căutat însă să unească acest fapt cu tot felul de moralitate posibilă. Chiar națiunile sălbatice se poartă în acestea cu un fel de rușine și reținere. Copiii pun uneori celor adulți întrebări neașteptate asupra acestei chestiuni, de pildă de unde vin copiii, dar ei se lasă lesne satisfăcuți, sau dându-li-se răspunsuri fără înțeles, sau spunându-li-se că întrebarea lor e copilăroasă.

Dezvoltarea acestor înclinații la adolescent este mecanică, și aici se petrec lucrurile ca la toate instinctele, anume că ele se dezvoltă și fără a cunoaște un obiect. E deci cu neputință de a-l ține în această privință pe tânăr în neștiință și în nevinovăția ce o însoțește. Prin tăcere însă nu facem decât să înțelegem răul. Asta se vede în educația înaintașilor noștri. În educația timpurilor mai noi se susține cu tot dreptul că trebuie să i se vorbească tânărului despre acestea în mod deschis, lămurit și hotărât. Atingem, firește, aici un punct delicat, care nu e considerat cu plăcere ca obiect al unei conversații publice. Dar totul e pus iarăși la locul cuvenit prin faptul că vorbim despre acestea cu seriozitate demnă, ținând seama de înclinațiile tânărului.

Vârsta de 13 și 14 ani reprezintă de obicei momentul când la adolescent se dezvoltă înclinația pentru celălalt sex (doar că copiii au fost seduși și depravați prin exemple rele, ca să se întâmple mai devreme). Puterea lor de judecare este și ea formată în acest timp, și natura a pregătit-o deja cam tot atunci, așa încât să putem vorbi cu ei despre acestea.

Nimic nu slăbește spiritul, precum și trupul omului, mai mult decât acel fel de voluptate care e îndreptată spre sine însuși, și ea e cu desăvârșire potrivnică naturii omului. Dar nici pe aceasta nu trebuie s-o tănuim tânărului. Trebuie să i-o arătăm în toată oroarea ei, să-i spunem că prin asta el se face inutil pentru perpetuarea genului uman, că prin ea în primul rând se distrug puterile trupului, că în acest fel își atrage o bătrânețe prematură și că spiritul său suferă foarte mult etc.

Tinerii pot scăpa de tentațiile acestui viciu prin ocupație neîntreruptă, nedând patului și somnului decât timpul absolut necesar. Gândurile îndreptate spre aceste lucruri trebuie alungate prin acele ocupații, căci, chiar dacă obiectul rămâne numai în imaginație, el roade totuși vlaga vieții. Îndreptându-și înclinația spre sexul celălalt, tânărul găsește încă o anumită rezistență; îndreptând-o însă spre sine însuși, el și-o poate satisface în orice timp. Efectul fizic e extrem de vătămător, dar consecințele din punctul de vedere al moralității sunt încă cu mult mai rele. Aici se depășesc hotarele naturii, și înclinația pustiește fără zăgaz, deoarece nu are loc o satisfacere reală.

Cu privire la tinerii deja dezvoltați, educatorii lor au ridicat chestiunea dacă e îngăduit ca un tânăr să caute contact cu celălalt sex. Dacă ar fi să alegem între cele două posibilități, atunci aceasta din urmă este, fără îndoială, preferabilă. În cazul dintâi tânărul făptuiește împotriva naturii, aici însă nu. Natura i-a dat menirea de bărbat îndată ce devine major, și i-a dat deci și felul său de a se perpetua; trebuințele însă pe care omul le are cu necesitate într-un stat civilizată fac ca el atunci să nu-i poată educa încă totdeauna pe copiii săi. El greșește deci aici împotriva ordinii civile. Cel mai bine este deci, ba chiar e o datorie, ca tânărul să aștepte până ce este în stare să se căsătorească în bună rânduială. El se poartă atunci nu numai ca un om bun, ci și ca un cetățean bun.

Tânărul să învețe de timpuriu să aibă stimă cuviincioasă față de celălalt sex, să-și dobândească în schimb printr-o activitate lipsită de vicii stima lui și să năzuiască astfel spre înalta răsplată a unei căsătorii fericite.

O a doua distincție pe care începe a o face tânărul în vremea când intră în societate stă în dobândirea cunoașterii despre deosebirea stărilor sociale și despre inegalitatea oamenilor. Ca copil nu trebuie să-l facem nicidecum să simtă acestea. Nici nu trebuie chiar să-i îngăduim ca el să dea porunci servitorimii. Întrucât vede că părinții poruncesc servitorimii, i se poate, în orice caz, spune: „Noi le dăm pâinea, și pentru asta ei ascultă de noi, tu nu le-o dai, și deci ei nici

nu trebuie să asculte de tine“. Copiii nici nu știu nimic despre asta, numai dacă părinții nu le-ar sugera ei înșiși această vanitate. Tânărului trebuie să-i arătăm că inegalitatea oamenilor este o întocmire care s-a ivit când un om a căutat să dobândească avantaje înaintea altuia. Conștiința egalității oamenilor, cu toată inegalitatea civilă, i se poate întipări tânărului încetul cu încetul.

Trebuie să veghem ca tânărul să-și cumpănească valoarea în mod absolut, și nu în comparație cu alții. A stima în alții ceea ce nu constituie nicidecum valoarea oamenilor este vanitate. Mai departe trebuie să facem ca el să devină conștiincios în toate lucrurile, și nu să pară numai a fi conștiincios, ci să se străduiască a fi pe de-a-ntregul. Trebuie să-i atragem atenția ca, în nici un lucru în care a cumpănit bine o hotărâre, să n-o lase să devină o decizie deșartă. Mai bine să nu se ia nici o hotărâre, lăsându-se lucrul în îndoială – spre mulțumire cu condițiunile exterioare și răbdare la muncă: *Sustine et abține*; spre modestie în desfătări. Dacă nu cerem numai desfătări, ci vrem să fim și răbdători la muncă, vom deveni membri utili ai comunității și vom fi feriți de plictiseală.

Trebuie să-l conducem pe tânăr spre veselie și bună-dispoziție. Veselia inimii izvorăște din faptul că nu avem să ne reproșăm nimic – spre dispoziție netulburată. Putem ajunge prin exercițiu să dobândim totdeauna dispoziția necesară pentru a lua parte cu voioșie la societate.

Să năzuim a considera multe totdeauna ca datorie. O acțiune trebuie să aibă pentru mine valoare nu pentru că e de acord cu înclinația mea, ci pentru că prin aceasta îmi îndeplinesc datoria.

513 Să năzuim spre dragostea de oameni față de alții, și apoi și spre sentimente cosmopolite. În sufletul nostru este ceva ce ne împinge să avem interes 1) pentru noi înșine, 2) pentru alții cu care am crescut, și, în sfârșit, trebuie să mai fie dat 3) un interes pentru binele universal. Trebuie să facem ca copiii să cunoască acest interes, pentru a-și putea încălzi prin el sufletele

lor. Ei trebuie să se bucure de binele universal, chiar dacă nu este în folosul patriei lor sau spre câștigul lor propriu.

Să veghem ca tânărul să nu pună mare preț pe gustarea plăcerilor vieții. Frica copilăroasă de moarte va dispărea în acest caz. Trebuie să-i arătăm tânărului că plăcerea nu împlinește ceea ce promitea perspectiva ei.

În sfârșit, vom arăta necesitatea de a ne socoti cu noi înșine în fiecare zi, ca la sfârșitul vieții să putem face o totalizare cu privire la valoarea vieții noastre.

Cuprins

<i>Prefață</i> de prof. univ. dr. Constantin STROE	5
Nota traducătorului	13
Introducere	15
Tratat	29
Despre educația fizică	33
Despre educația practică	63

